

Забувають за все.  
Так забули й за нього.  
І... от... випадково...  
... зустріли... Диркіна...  
Диркіна... живого!!!

Харків 1930 р.

## З КНИЖКИ „ЛЮДИНА ПОСПІШАЄ НА ПІВНІЧНИЙ БЕРЕГ АЗІЇ, АЛЕ КРИГИ ЗАГОРОДЖУВАЛИ ШЛЯХ. „ТАЙМИР“ І „ВАЙГАЧ“ ДОБИРАЛИСЬ ДО ТАЙМИРСЬКОГО ПІВОСТРОВА І РОГУ ЧЕЧУНСЬКОЇ, КРАЙНЬОГО ПІВНІЧНОГО ПУНКТУ АЗІЙСЬКОГО СУХОДОЛУ, ВІДПОВІДНО НОВУ, НЕВІДОМУ ДО ТОГО ЗЕМЛЮ ПІВНІЧНУ, АЛЕ ТІЛЬКИ 1914 РОКУ ПРОЙШЛИ ПРОТОКУ ВІЛЬКІЦЬКОГО Й ВИЙШЛИ НА ЗАХІД ДО РОГУ ЧЕЧУНСЬКОЇ.

### III. Ім'я його „Седов“

Вода Північної Двини густа зелено-червоняста, нагадує ванну з пінолевим екстрактом. Береги Двини низькі й розлогі, навесні їх заливає на кілька кілометрів. Гирло Двини зубасте, багато островів: Кегострів, Моїсеев острів, Бревенник острів, Лінський-Прилук острів, Повракульський острів, Лядомострів, багато островів. Відразу заблудитись можна.

На островах, ближче до Архангельську тартаки побудовані на 15 кілометрів від Архангельську до Лайського доку. У Лайському доці криголам „Седов“ стоїть.

Катер приміського сполучення, що зветься пароплав „Навпак“, за півтори години, з трьома заходами по дорозі, пробігає віддалення, поспішаючи вниз Двиною.

Хвилюється неймовірна широчінь, бризкають хвилі на палубу, а пароплавчик пихкає і мчить навкося через річку, переповнений пасажирами. Перша зупинка біля ближчого острова, де Двина розбивається на рукави. Тут мало хто сходив. Навпаки, тут лише добавляється людей.

Праворуч тартаки, і нові дивні будівлі для подачі деревини на лісовози.

На якорях стоять пароплави.

Невже?

Я здивований і схильовано дивлюсь на напис, що бачу вперше, а здається старий, знайомий напис:

„Таймир“.

Славетний криголамний транспорт „Таймир“. Єдиний криголам, що обійшов навколо Азії і пройшов Північносхідним морем.

Стоїть невелике присадкувате судно кольору моря у хмарній погоду. Широке і важке.

Протягом кількох років ще до імперіалістичної війни пароплавало у північних азійських морях в супроводі свого помічника, криголама „Вайгач“, вивчаючи гідрографію та берегові води. Двічі криголам „Таймир“ намагався пройти повз увесь

м. трупів

північний берег Азії, але криги загороджували шлях. „Таймир“ і „Вайгач“ добирались до Таймирського півострова і рогу Чечунської, крайнього північного пункту азійського суходолу, відповіли нову, невідому до того землю Північну, але тільки 1914 року пройшли протоку Вількїцького й вийшли на захід до рогу Чечунської.

Довелось зимувати в кригах. Недалеко від них зимував славетний норвезький дослідник Отто Свердруп, що розшукував зручності для російського уряду зниклі експедиції геолога Русанова і лейтенанта Брусілова.

Лише 1915 року вирвались „Таймир“ і „Вайгач“ із криги й значними пошкодженнями од тих затисків, гірших од залізних, добулись до Архангельську, доставши світової слави. Тепер „Таймир“ стоїть тут. Він на службі у того ж могутнього Убеко-... як спеціальне гідрографічне судно, Побратим його „Вайгач“ уже давно загинув в Полярному морі, чи то наскочивши на мілину, чи то розчавлений кригою.

„Таймир“, хоч і славетне судно, проте слабе, бо навіть із „Малигіном“ і „Макаровим“ йому не зрівняється.

Але „Таймир“ уже лишився далеко позаду. За ним промай-... ліліпут „Белуга“ і знов перед нами і за нами водяний простір р. Двини з далекими берегами ззаду і спереду, бо ми знову перебігаємо цей простір навкося.

Двоє червоноармійців з гвинтівками розпитують кількох пасажирів, як пробратись через острови до якоїсь маленької оселі глибині тундрових болот.

Зайшло про якусь дрібницю, і через неї розбалакались. Виїжджає, один із червоноармійців мій земляк із Поділля. Розповідає багато цікавого. Він добровільцем виїздить на острів Вайгач за полярним колом. Туди їде партія засуджених шкідників. На тому острові нібито оливи знайшли. Незабаром на Вайгач їдуть спеціалісти-шкідники, що беруться дослідити острів і сприяти добуванню оливи. З ними їде кілька червоноармійців, а вже лишилися служити надреченцями.

А зараз із товаришем їдуть на якусь розвідку в тундру.

Наш пароплавчик зазирнув на один, на другий острів, підійшов до велетня-тартака, де витяглися понад берегом більш ніж чужоземних пароплавів, і, скинувши тут більшість пасажирів, поїхав далі.

На палубі холодно, бо вітер продурається через легкий густих плащ. Холодно не тільки мені. Холодно також іншим, одягнутим. Дехто ховається до великої каюти, але там так душно, накурено, і до того ж вмістилось кілька п'яних.

Можна перейти на корму, там тепліше, тільки куди приємніше спостерігати море-річку з носа, стежити, як він розрізає льоду, — наближаючись до далекого берега, де прилипла напів-... альська, напівробітничка оселя.



Довгим гудком викликають звідти човна забрати двох пасажирів. Тут немає де пароплавчикові швартуватися, і доводиться гойдатись на хвилях, поки підійде човен.

Але ось пасажирів здано. Знову гудок, запрацювала машина, а керманіч за шклом своєї рубки починає швидко крутити штурвальне колесо, беручи курс на середину річки. Пароплавчик знову вибігає на середину течії.

— Тепер вам сходити, — звертається до мене палубний суїт. Перша зупинка, хвилин десять ще буде, а може навіть менше.

— А як часто сюди заходять пароплави?

— Раз на добу. До завтрашнього дня виїхати не зможете.

— Я був би радий не виїздити, поки не вийде відтіля „Седов“.

Лая. Док, а поруч завод салотопний. На тому заводі пароплавується сало морського звіра — тюленя переважно.

У доку стоїть криголам „Седов“. Ремонтують його перед полярним рейсом.

Кілька років перед імперіялістичною війною в Англії збудовано криголам „Беотік“. „Беотік“ плавав біля берегів Канади.

Під час імперіялістичної війни Росія купила „Беотік“ у Канади і назвала його ім'ям Георгія Седова.

Попрошавшись із пароплавчиком і пройшовши містком, між доком і морем, пробираюсь поміж дошками, стовпами, що лежать у безладді, до сходнів на судно. Обережно обминаю зграю страшних, принаймні своїм виглядом, собак і вузених перекидним місточком заходжу на криголам. Вважає тиша. Знаю, — „Седов“ мусить ремонтуватися надзвичайно швидко, за півтора, максимум за два тижні мусить вийти в небезпечний полярний рейс. Коли до землі Франца-Йосипа йти не страшно, то до Північної землі, вибачте, без доброго ремонту — це була легковажність. З першого погляду по корпусу судна, видно, що заклепок багато міняють. Але о шостій годині вечора уже жодного заклепника не залишилося на роботі.

Тільки в одному закутку палуби двоє робітників повільно стукають молотками.

Шукаю живої душі, що показала б капітана або старшого матроса.

— Капітана зараз нема, а старший штурман з механіком дружиною пішли пройтись. Зараз прийдуть.

Так пояснює вахтенний матрос.

Пригадалось — коли пароплавчик входив до гирла невеличкої річки, — на березі серед зелених берегових кущів з'являлись кілька постатей, а серед них маленька біла постать жінки. Вони вітали пароплав № 17 вигуками й мотанням рук та кашкетом. Жінка високо тріпнула вгору хустинкою.

Справді, то були вони. Старший штурман з дружиною і механік

Хвилин за десять я рекомендувався і знайомився з старшим помічником капітана Юлієм Костянтинівцем Хлебніковим. З якоїсь популярної книжки про торішній рейс „Седова“ до землі Франца-Йосипа я знав про Хлебнікова таке: „30 або й більше років, великий стаж морякування, кілька серйозних крижаних рейсів“. Але зовні бравий моряк виглядав досить пацанкувато. Він здався просто хлопчиком.

Починаємо домоворуватись про мою участь в експедиції у складі команди. Виявляється справа не блискуча. Хоч команду ще не набрано, але вже обіцяно місце одному художникові та одному журналістові, плюс якомусь аматорові подорожувати. Один з них ніколи не плавав. Усі хочуть у палубну команду, матросами. А матросів всього чоловік із 8 мусить бути. Можна буде влаштуватись кочегаром, до речі і досвід кочегарської праці у мене є. За кілька хвилин ми домовились разом із другим механіком, Миколою Петровичем: — завтра буде налагоджено через біржу праці та контору радторгфльоти, і я починаю працювати за кочегара.

До речі розпитую, як справа з ремонтом. Виявляється — погано. Котлів не міняють, а їх треба було б поміняти. Є загроза, що реєстр не випустить судно в рейс без капітального ремонту. Для великого ремонту вже не вистачить часу. Звичайно, наряд чи дійде до такого скандалу, проте треба бути готовим до якої неприємної несподіванки.

Пропоную штурманові свіжі газети. До Лаї вони дійдуть лише днів за два. Він дякує.

Тепер була ще проблема: сьогодні достатись до міста. Навколо порожньо. Кілька будинків, завод, а за ними тундра. Матрос пораяв мені йти вузькою стежкою повз завод, а там далі є човен і жінка-перевізниця. Я переїду на сусідній острів, а там півострів і там болотяною стежкою вийду до рибацької оселі. Відтіля мені покажуть шлях до ближчого тартака і нарешті, пройшовши кілометрів із 8, попаду на пароплавчик, що забере мене до міста.

Ще раз глянув на корпус пароплава-криголама, відкіля до плотика щогли, зупинивши свій погляд на бочці, що на фок-щоглі. Ця бочка вказувала, що судно крижаної плавби.

— Рік побудови 1909, тоннаж брутто — 1.730, нетто — 754 і парова машина — 6.636 механічних коней. Довжина од корми до носа 16 метрів.

Це сказав мені механік.

„Беотік“ в минулому належав звіропромисловій компанії і належав відому ньюфаундленську отару grenlandских тюленів. Тепер ту отару майже знищено. Коли кілька років тому в тих водах вбивано за сезон до 400 тисяч тюленів, то тепер не б'ють навіть 100 тисяч. Після того, як „Беотік“ став „Седовим“, він перейшов винищувати біломорську отару того самого тюленя.



Але крім того, йому припала почесна роля стати експедиційним судном, поставити рекорд полярної плавби, відкрити нові острови, заселити першими колоністами невідомі досі полярні землі. Криголамний пароплав „Георгій Седов“ має гарну репутацію.

Навколо ім'я героя Седова створено легенду.

Седов—це символ першої російської експедиції до північного полюса. Першої і останньої, що закінчилась трагічним фіналом на розі Кап-Бророк.

Седова вважають за героя, що загинув лише в наслідок нещасного, а може й ворожого ставлення до нього російського царського уряду.

Ляйтенант Седов, син озівського рибалки, з великими труднощами пробив собі дорогу до старшинського стану в царській флотії.

Ляйтенант Седов хотів, щоб поруч американського прапора над північним полюсом маяв російський триколовий прапор.

Ляйтенант Седов мав деякий полярний досвід, бувши на річці Колима та Східносибірському морі. Він склав проєкт російської експедиції до північного полюса. Спеціальна комісія знавців визнала цей проєкт за легковажний.

Седов не знав про досвід чужоземних полярних експедицій. Він не знав чужих мов. Чомусь не вважав за потрібне їх вивчати. Плян Седова був повторенням пляну італійської експедиції герцога Абрुцького. Мета експедиції була майже виключно спортивна. За своїм пляном Седов хотів дістатись пароплавом до землі Франца-Йосипа, а відтіля на собаках рушити до північного полюса. Так само хотів зробити італієць герцог Абрुцький 1899—1900 р. на судні „Stelle Polare“<sup>1</sup>. Експедиція герцога Абруцького закінчилась невдало. Північного полюса не дійдено. Правда, учасник експедиції капітан Умберто Каньї на той час поставив рекорд, дійшовши 86° 33' 48" північної широти. Але подорож того самого Умберто Каньї довела неможливість дістатись північного полюса з землі Франца-Йосипа на собаках. Каньї вирушив у свою подорож з бухти Теплиць, що на одному з островів цієї землі. Супроводили Каньї вісім чоловік. Усіх, отже, було дев'ятеро. Поділились вони на три партії—по три чоловіки в кожній. Коли з'їли запаси першої партії, то та мусила повертатись назад. Це було щось через два тижні після виходу з бухти Теплиць. Через тиждень було відіслано назад другу партію. До 25 квітня капітан Каньї в супроводі двох матросів ішов на північ і, нарешті, мусив повернутись. Його зупинив широкий канал відкритої води у кризі, нестача харчів і втома. Майже два

місяці він ішов назад до бухти Теплиць, де стояла „Полярна Зоря“. Всього ця подорож тривала 104 дні, щодня проходили в середньому 11 кілометрів. До полюса лишалось ще 380 кілометрів. Студи й назад 760, тобто ще 70 днів подорожі, коли б не трапилося яких інших перешкод. Це значить, шість місяців подорожі. В умовах Арктики така довга подорож на собаках плавання кригою неможлива, бо це значить, що треба подорожувати полярної ночі, коли темно, не можна визначити місце знаходження, коли темрява й урагани не дозволяють розглянути місцевість за кілька кроків.

Подорож Умберто Каньї було добре підготована, і тим більше ствержувала неможливість досягти полюса з землі Франца-Йосипа на собаках. Роберт Пірі, що майже дійшов до північного полюса, міг це зробити лише тому, що він вирушив у подорож з Північної Гренландії, що на 300 кілометрів ближче до полюса, ніж острови Франца-Йосипа.

Спеціальна комісія,—в складі якої між іншим був і знавець полярних країн Колчак, майбутній адмірал і покійний „верховний правитель“ Росії,—зазначила це ляйтенантові Седову. До того ж, у Седова в його пляні й собак передбачалось менше, ніж було у герцога Абруцького,—у того було 120 собак,—і пайок менший, ніж у італійців та норвежців, його попередників.

Щоправда, уряд міг би використати ініціативу Седова або хоча б трохи допомогти йому. Але уряд відмовив Седову і не хотів скористуватися з його ініціативи. Навіть більше того, Седову, вставляли, як то кажуть, палки в колеса. Коли все таки пертий моряк вирушив у подорож, то в останню хвилину з його пароплава, здається, з наказу військового міністра, було вилучено радіо.

На добровільні пожертви Седов купив судно „Фок“, переіменований в „Святого Фоку“ і рушив в подорож.

Седову не щастило. Старого „Моржа“ почало штурмувати зирла Білого моря. З запізненням підійшли до Нової Землі. Кризь криги не могли пробитись до землі Франца-Йосипа. Мусили зимувати. Ще перед тим, Седов зсадив п'ятьох хорих із своєї команди у Крестовій губі на Новій Землі. На весні довелося ще п'ятьох зсадити. З 27 чоловік лишилося 17.

Другого року дійшли до Франца-Йосипа. Знов зимували. На цей раз, художник Пінегін, лікар-ветеринар Кутаков та ще кілька чоловік. З них лише Візе, що згодом став справжнім ученим, зробив деякі цінні спостереження.

На весні 1914 року Седов, уже хорий, вирушив у супроводі матросів Пустошного та Лінника до полюса. Його відмовляли, бо це було справжнє божевілья: Седов був хорий, а збирався пройти значно більше, ніж свого часу пройшов здоровий капітан Каньї, якого супроводили дві допоміжні партії. Але Седов

<sup>1</sup> „Полярна Зоря“.



не звертав на те уваги. Він вирушив у подорож, але за кілька днів, не маючи сили йти пішки, мусив лежати на нартах і бачив, як матроси звернуть назад, стежив за ними з комоси у руках. Ще кілька днів, і він умер.

За переказами матросів Пустошного і Лінника, перед смертю Седов у своєму бажанні йти до полюса вже нагадував божество. Спочатку матроси хотіли одвести його труп назад до Архангельська, але були дуже стомлені, в одного йшла горлом кров, отже поховали Седова на розі Кап-Броррок і, кинувши все, що обтяжувало їх, повернули назад.

Становище кількох людей на старому непридатному судні без палива, без начальників, бо старший механік теж помер, було трагічне. До речі, команду на судно набирали спішно, бо попереднього добору. Чи ж дивно, що після смерті Седова люди ходили озброєні револьверами і вовками дивилися один на одного? Між лікарем та художником сталося непорозуміння.

Найгіршим був брак палива. Довелось спалити багато дерев'яних частин. Крім того, на розі Фльора розібрали на паливо будинок відомого англійського дослідника Джексона, що свого часу на тому самому розі врятував Нансена.

З неймовірними труднощами, спаливши все, що було горючим на судні, навіть канати, експедиція поверталась до Архангельську.

Ви тільки уявіть собі: стара калоша, що звалась кораблем експедиції, повертається з далекої плавби. Повертається тільки трохи більше половини тих людей що їх було взято. Частину зсаджено раніше, начальники загинули. Самозваний капітан покинув судно. Судно не йде, а тупає. Обрубано борти над палубою, палубу у деяких місцях розібрано, каюти обідрано. З ненавистю дивляться люди один на одного. Серед них хорі. Що чекає їх дома, — замість слави, що сподівались на неї два роки тому?

Дома їх чекала війна. Матросам ніхто не хотів платити за платню, а удовам і родинам загинувих — пенсії. Уряд не хотів знати, а суспільство забуло про них.

Седов загинув. Навколо його ім'я створено патріотичну легенду. Чи не треба було б трохи розвіяти цю легенду й показати дійсність? Нехай Седов буде не тільки пам'яткою трагічної загибелі в полярних льодах і бездушного ставлення царського уряду до сміливого моряка, але й наукою того, що не можна з легковажністю організувати такі експедиції.

На островах болото. Тундра. Кущами навколо заросло. Коли йдеш, під ногами земля пружиниться, вгинається. Зелене трава, валять око квіти. Над пустельними островами холодне вечірнє сонце, а білими ночами комар над болотом.

Небезпечно чужій людині блукати болотами, в трясовину по-йти можна. Загрузнеш у болоті, і ніхто не знатиме, де загинув.

Вірними плямами розкидані трясовини.

Я йшов розшукувати човняра, щоб переплисти гирло. Мені відомо, чи то річка, чи якась протока між островами. Йшов понад самим берегом, обминувши салотопний завод. Від заводу несло важким духом — тюленьчим та нерп'ячим салом. Тут кінчали роботу, розпочату на весні в кригах Білого моря пропромисловцями-мисливцями на морського звіра.

За заводом, на бережку схилився на бік човен з вибитим бочком, але жінки-човняря не було. Не було й доброго човна. На тім боці не видно теж. Пішов далі, вздовж берега. Над самим берегом неймовірні зарості кущів, а два кроки од берега нога ступає у болоті, приминаючи високу зелень трави і квіток. Ще далі знов кущі і болото. Сонце починає звертати на північний захід, над болотом тиша, а за широким простором Двини ледве доглядаються силуети будівель на якомусь острові. Далеко йде маленький пароплавчик, він буксирує якогось вітрильника. Річка затихла і не хвилюється.

Я пройшов близько кілометра, уже йшов не понад річкою, а повз Двину. Зеленкуватий плесканий берег потягся кудись далеко. Йти болотом ставало все важче. Очевидно, або я помилюсь, або мене обмануто. Ніде не видно човна. Вирішив повертатись назад.

Вертаюсь до самого заводу.

Пароплави привозять сюди свою здобич, порізане тюленьче сало, пересипане дрібнопокришеним льодом, а тут, за допомогою пари цю здобич топлять на трин. Топлять на чотири сорти. Одні сорти йдуть для парфумерної та хемічної промисловости, інші для потреб медицини, а деякі забирають мастити машини та механізми, — для останньої потреби цей трин вважають найкращим. Безліч звірячого трину може спожити шкіряна промисловість. Кращі сорти продається за кордон ціною 400 крб. зо-лотом за тонну. Вонючий завод — завод великої цінности. Наврешті знайшов жінку-човняря; вона згодилася перевезти мене через річку.

— Руки болять, — каже мій човняр.

— А ви відпочивайте, самі гребти можемо, — відказує випадковий подорожній, що приєднується до мене, намагаючи у човен.

На тім боці вузьенькою дошкою замість причалу переходимо човна на берег.

— Ви куди? А-а-а! Так нам по дорозі.

Мій супутник — робітник з того тартака, відкіля пароплавчик у першій годині ночі, щодві години, забирає пасажирів до міста.

— На 11 годин встигнемо?

— А зараз котра?



— мабути пів на десяту.

Без звички важко за полярним сонцем визначити час, адже сонце заходить об одинадцятій. Годинника, на жаль, залишили у чемодані. Мій попутник веселий і балакучий. Називає околиці островами, річками, заводами, вказує, куди краще пройти, і застерігає самого відходити далеко од стежки, щоб не потрапити у болото, що засмоктує людину і звіра.

Минаємо пасовиська, кілька грядок скопаної землі, ту саму рибацьку оселю, звідки підходив до пароплавчика човен по насажирів, ще кілька кілометрів, і нарешті, підходимо до тартана.

— Бачите, скільки будівель? Місто ціле.

Не без гордошів похваляється мій спутник.

— А кілька років тому ніхто уявити не міг, що таке буде Місто, а жить тісно. Вісім тисяч робітників. Не всі ж у бараках живуть. Є такі, що з родинами. Мають по кімнаті, а то й цілу квартиру.

— А на чому стоїть? На болоті. Така сама тундра була, що й нею ви йшли. Тепер стружкам дерев'яним забито, зацементовано. Назустріч неслись згуки гармошки й балалайки.

— Гуляють хлопці. П'ють здорово. Ох, і б'ються! У мене брат, так його чотири міліціонери не подужають, коли п'яний.

Останнє вимовляє з погородою.

Що п'ють і б'ються, мені довелось нераз спостерігати самому. Пізніше я зрозумів, що це трапляється не лише в наслідок некультурності і громадянської безвідповідальності, але й тому, що населення складається значною мірою із висланих злочинців.

\*\*\*

Ми мили машинний люк „Седова“. Внизу парова машина в 2.650 індикаторних сил, над нами зверху матроси зі шлангів полоскали палубу, а в кочегарці майстри корабельного заводу закінчували ремонт топок. „Седов“ закінчував готування до рейсу. Цілу зиму судно борознило хвилі Гольфштрому в Полярному морі біля берегів Мурману та в гирлі Білого моря, де полювали на тюленів. 20 тисяч тюленів загинули цієї зими від рук мисливців „Седова“.

Лише недавно пофарбовано борти криголаму й змито тюленячу кров з палуб.

Судно вже вийшло з доку і тепер, набравши вугілля, стояло біля Бакаріци, забираючи вантаж будівельного дерева. Це майбутні будинки на Землі Франца-Йосипа та на Північній Землі.

Я працював кочегаром. Але поки на судні горів лише запасний паровик, що постачав гарячу воду та пар до камбузу й лазні. Обидва ходові паровики ще ремонтувалися, тому з кочегарів лише троє по черзі відбували берегову вахту, тобто цілу добу, а решта працювала нарівні з ремонтними робітниками, то

допомагаючи машиністам біля механізмів, то вимітаючи найдальші закутки машинового відділу, то зачищаючи стінки топок або вантажачи масло, цвяхи та різне причиндалля для машини і кочегарки.

Механіки морочать голови біля нової динамомашини, бо там щось не ладиться у спеців, що ставлять ту машину.

Вузькими трапами швидко вибігають люди нагору й збігають вниз. Шукають ключів, обценьок, гайок.

Перед тим, як іти мити люк, мені довелось працювати у паливній. Із свічкою в руках, ховаючи позад себе другою рукою ключчя, щоб не спалахнуло, лізу в довгу темну паливню. Влазити незручно, в паливній тісно, треба повзти на животі, або навколешках, низенько пригинаючись. Лише переступивши поріг жарівниці, що тут зветься вогневою коробкою, можеш випростатись на весь зріст. Мені треба було поодбивати якусь жужелицю з ключчям вимести відтіля увесь бруд.

— Щоб було як у кімнаті прибрано,—наказав мені механік.

Довелось, розставивши ноги і впираючись у гайки, загвинчені по стінках жарівниці, підлазити вгору, бо, навіть стоячи і витягнувши руку, не можна було дістати до стелі метрів із півтора.

Працювати було не важко, але незручно і скучнувато. Я намагався пригадати всі свої теоретичні знання про паровики, адже свого часу студіював товстелезного підручника професора Усенка „Що треба знати кочегарові“, але абсолютно нічого не міг пригадати.

Паливневий простір, далі жарівниці, оце вогневі трубки, а де ж руштавиця? Ага, її витягнуто.

На руштавиці горить паливо. Гази йдуть до жарівниці, а відтіля через вогневі трубки до димоходу. На своєму довгому шляху вони віддають якомога більше свого тепла стінкам паровика, щоб розігріти воду до кипіння.

Так думав я і стукав та скріб по стінах залізною скрібкою, спираючись то на одну, то на другу ногу. Стеаринова свічка догоряла, залаплюючи стеарином руки, гайки, стінки й підлогу жарівниці. Видавалося, що перебуваєш у глухому казематі забутий усіма. Справді, це ж було під водою, бо це вже була підводна частина судна. Щоб вилізти відділя, треба знов повзти через паливню. Ні сюди ні звідси не долітав жаден звук. Непомітно, наче у димогарні трубки, вилітає час, зникають хвилини. Може вже минув увесь робочий день, бо свічка догоріла, і в темряві навпомацки вилажу з паливні до кочегарні.

В обіденну перерву ми ходили обідати до їдальні на тартак, стояли в черзі за „щами і трескою“, а потім запивали нарзаном.

Північники купались у холодній пінолевій воді Двини. Безперечно соснові екстракти тут були наполовину змішані з екстрактами пароплавних камбузів і кубриків. Але хтось із розбитних механіків доводив, що коли брудна вода Гангу цілюща



саме своїм брудом, то чому б і на Північній Двині не влаштувати курорта.

Стояла тепла соняшна погода, і кожен мріяв, як би швидше закінчити роботу й використати останні дні перебування на суходолі перед довгою, можливо навіть півторарічною плавбою в Арктиці.

І ранками за роботою згадували свої вчорашні пригоди і роки ваги. Ходили до кіна і садової естради, зазирали до знайомих молоді гуляла з дівчатами, а літні пересиджували вдома відпочинку години.

Були й такі, що більшість часу залишали у ресторані. З останніх двоє особливо були характерні. Обидва молоді, хоч і старі кочегари. Один мій земляк, круглий як кавун, з фізіономією хитрою і з слідами сильних пиятик — висиджував вахту біля неспасного паровика цілими днями, правлячи теревені й розповідаючи про старі морські пригоди, різні кораблі, на яких доводилось плавати й якості різних сортів коньяків, рому, віскі, джинну та про безперечну перевагу над ними хлібного вина, — він був безперечно добрим кочегаром, але великим скандалістом.

Ні в тому, ні іншому не поступався перед ним, але значно відрізнявся своїм зовнішнім виглядом і характером другий. Це був надто похмурий, надто сильний і надто високий. Неголене обличчя з рудою щетиною, — колір, як запевняв мене один фізіономіст, — хоробрости й підступності — робило його страшним. Відмінно від інших, він зовсім не дбав про одяг, — мене боровеликий сумнів, чи носив він коли лакові черевики або принаймні із замші, що вважає за свій обов'язок кожен молодий моряк побувавши за кордоном.

Це були моряки старої формації, якими ще боліе радянська торговельна флотія. Моряки, що високо цінують спиртові напої, бійку на кулачки, мистецьку лайку і скандал у портовому трактирі.

На „Седові“ нова команда. Більшість матросів і кочегарів стомлені двома полярними рейсами поспіль, пішли у відпустку.

Зі мною працюють лєнінградські робфаківці, архангельські комсомольці, що вперше йдуть у полярний рейс. З них один особливо мріє про полярну подорож, хоч і побоюється зимових

— А як же тоді я з робфаком? — запитує він, і рука з ганчір'ям одривається від мідяшки, яку він драє.

— Головне для мене математика. Коли ти будеш із нами, ми тоді займемся, так?

Нас шість чоловік, миємо машинного люка вже кілька годин. На двох відро соли, мило і ганчір'я. Власне це жіноча робота, але поденниці, викликані на цю роботу, відмовились мити самі верх. Ім боязно. Ми ж помаленьку обмиваємо й обтираємо. Зна-

ння у нас не клеїться. Робота незвична. Правда, один помічник машиніста переганяє решту і виходить у нього чистіше.

Зато частенько закурюємо, і тоді довгі розмови, багато сміху і різних приказок.

— Досить, досить байдикувати! — гукає нам механік і йде оглядати нашу роботу. Він скептично стискає губи й хитає головою:

— З такою роботою... Тут двом жінкам на дві години роботи, а їх шестеро лобурів цілий день тут вовтузитимуться. Теж мені ударники.

— Будь ласка, нехай твої тут жінки працюють... Ми можемо в кочегарні або в машинній попрацювати.

Ми знаємо, що поденниці тут не хочуть працювати, і взагалі їх нема. Сьогодні відкілясь прислали двох, а їх треба із двадцять.

На біржу праці взагалі жадної надії. Старший механік розповідає мені, що він навіть не має можливості підібрати потрібних йому людей.

— Треба сподіватись, — каже він, — що все таки наші кочегари й машиністи будуть кращі, ніж ті хулігани, що минулого року були з нами.

Виявляється, 1929 року під час рейду до Франца-Йосипа до команди потрапило кілька бузотерів, що завели склочництво та не то піячили, не то вимагали видати їм спирт. Щоправда, цього року робилось все можливе, щоб підібрати кращих і витриманих людей.

Багато сподіванок було на военморів, але хтось затримував їх присилання. Прибули военмори в останній момент і тільки двоє чи троє.

Для полярних рейсів людей одбирається в умовах самої плавби. Після кожного такого рейсу кілька чоловік перестають плавати на північ, а кілька новаків зараховуються до числа полярників. Щодо цього цікавий досвід Далекого Сходу. Полярна плавба для архангельців — це взагалі плавба у Білому морі, що у них під носом. І в Архангельську кожен моряк вважає себе полярником. Інша річ у владівостоківців. Там раніш, ніж потрапити за полярне коло, треба переплисти Японське, Охотське та Берінгове моря, пройти повз Японію, Курільські острови, вздовж диких берегів Камчатки і Чукотки і лише за Берінговою протокою моряк попадає у полярні води Східно-сибірського моря, тобто моря, перед яким поступаються всі труднощі плавби у Білому й Баренцовому і навіть Карському морях, де плавають архангельці.

Звичайно, більшість біломорців за гирлом Білого моря знають лише узбережжя півостровів Кольського та Канінського. На Тихому океані приділяється значно більше уваги підбиранню команди для пароплавів полярної плавби. Так, коли 29 року льодоріз „Літке“ готувався до рейсу на острів Врангеля, то капітанам



всіх пароплавів, що стояли в Золотому розі<sup>1</sup>, було дано наказ прислати кращих своїх людей на „Літке“, а капітан Дублічинський командир останнього, міг за дозволом місцевої контори Радторгфльоти зняти з кожного пароплава потрібну йому людину.

В рейсі буде зроблено іспит новому складові седовської команди.

А поки „Седов“ оглядається різними комісіями, востаннє перевіряється якість ремонту, міць котлів та бортів.

Завтра приїздить начальник експедиції професор Шмідт з москвичами, науковими співробітниками експедиції, позавтра прибудуть з Ленінграду його помічники — відомі професори Візе та Самойлович.

Про це нас коротко інформує механік.

— А ви все люка не можете помити. Хіба це миття? — питає він на якість невиразні плями. — Доведеться кликати жінок.

Ми кидаємо нудну роботу. Правду кажучи, більшого зробити не зможемо. Доведеться мабуть пофарбувати люк.

Робочий день скінчився. Треба митись у лазні, переодягтись, спитати, куди приїздити другого ранку, бо вночі пароплав можуть перевести на інше місце, та йти до маленького пароплава-чика, що забирає пасажирів з Бакаріци до міста.

На палубі останнього сидять седовці, спочивають після праці, слідкуючи за рівною водяною поверхнею, осяяною соняшним промінням, хто мовчить, а хто балакає. Серед нас машиніст-комсомолец, що давно плаває на криголахі.

Він розповідає про минулі крижані зустрічі.

Два роки тому „Седов“ потрапив у кільце криг, що міцно стиснули його. Айсберги, що стали на ціліні, зі страшною силою стиснули корпус судна. „Седов“ витримав.

Минулого року серед островів Франца-Йосипа, щоб пробитись через кригу, треба було збільшити навантаження судна. Капітан дав наказ вантажити трюми кригою. „Седов“ пробився.

\* \* \*

Мені не щастило. Два дні носом ішла кров. В кочегарці земляк вилляв на мене кілька відер холодної води. Лікар, оглянувши мого носа та вистукавши й вислухавши груди й спину, заборони́в мені працювати за кочегара.

Доводилось відмовитись від полярної подорожі.

Приїхав начальник експедиції — професор Шмідт. З'їжджалися решта учасників експедиції.

По Архангельську прогулювався в оригінальному вбранні закордонного полярного дослідника професор Самойлович. У місті всі звертали на нього увагу, коли він проходив вулицею, і називали ведмежатником.

Тихенький, сухорлявий чоловічок у чорному орлику з рожевими окулярами на носі — був професор Візе. Він мав надзвичайну повагу серед членів експедиції. Заслуги його в галузі вивчення гідрології полярного басейну були безперечні. А участь в трагічній експедиції лейтенанта Седова була для нього доброю репутацією, бо створювала той ореол героїзму, що ним осяяні видатні полярні мандрівники.

Якось мені довелося балакати з професором Візе про можливість плавби навколо Північної Азії. З надзвичайною чіткістю він пояснював, в якому стані перебуває ця проблема, поставлена людством 300 років тому.

— Норденшільд, Вількіцький і Амундсен — говорив професор Візе — довели можливість такої плавби, правда, не щороку. Але вони були піонерами. І до того ж кораблі Норденшільда і Амундсена належали до типу пасивних кораблів у відношенні до криги. Перед кригами вони просто зупинялись. Вількіцький мав у своєму розпорядженні маломіцні криголами. Тепер, щорічні рейси до гирла Єнісея, з одного боку, і такі самі рейси до гирла Колими інавіть до Лени, з другого боку, говорять, що залишилось з'єднати ділянку того шляху од Лени до Єнісея, щоб остаточно розв'язати проблему економічного використання Північносхідного проходу.

— Для мене, — продовжував він — залишається поки неясним лише можливість щорічної навігації через невивчену протоку Вількіцького між рогом Челюскіна і Північною землею. Але гадаю, що коли в тому районі мати під руками могутні криголами, то крига тієї протоки буде переможена.

Отто Юльевич Шмідт був настільки ласкавий, що вважаючи на моє нещастя, поклопотав перед Радторгфльо́тою, щоб мене взяли за пасажир на допоміжне судно експедиції криголам „Сібіряков“. Останній тижнів за півтора-два мусів вийти у море і десь далеко на Півночі біля кромки пловучих криг зустрітись з „Седовим“ і, передавши останньому запас вугілля і свіжих харчів, забрати зимовників з острова Гукера, що повертатимуться на суходіл.

Про мою подорож на „Сібірякові“ було все домовлено, і я міг ще на кілька днів поїхати до Харкова.

Неприємно відмовитись від участі в експедиції на „Седові“. Але що робити, коли начальник експедиції запевняв, що місць більше нема, бо зимівля у кризі дуже і дуже можлива.

Але безперечно, що кореспондентів і літераторів їхало чимало. Офіційно були лише Громов, співробітник „Известий“, та письменник Соколов-Микитов. Але крім них кореспондували до ТАСС'у сам Шмідт, до „Комсомольської Правди“ Муханов. Співробітник архангельської газети „Правда Севера“ Юркевич влаштувався кочегарським днювальним, а якийсь художник помічником буфетника.

<sup>1</sup> Бухта у Владівостоці.



Безперечно і те, що на судні була надзвичайна тіснота. В нижньому приміщенні, так званій третій клясі, нашвидку з фанери збивали каюти. В капітанській каюті крім капітана містились начальник експедиції та його два помічники.

15 липня архангельці після роботи урочисто випроводжали „Седова“ в далекий полярний рейс. Біля пристані зібрався великий натовп. По Північній Двині сновигали моторні й вітрильні човни з пасажирами, що, проводжаючи „Седова“, кричали „ура“.

## VII. Зустріч

Було туманно. Здається, був ранок. Проте напевне сказати не можу, не глянувши на годинника. Туманний полярний день нічим не різнився од туманної полярної ночі.

„Сібіряков“, випустивши кілька метрів якорного ланцюга, волі морем якоря, поволі наближаючись до входу в Руську гавань. Пароплав ішов обережно і волочив якор для того, щоб не напоротись на мілину або на підводний камінь. Глибини тут не виміряно, а „Седов“, що вже стояв у гавані, переказував про якийсь острівець, що про нього жадної згадки на мапі.

На капітанському мостику капітан і двоє штурманів у біноклі уважно розглядають бухту, розшукуючи „Седова“. Ми увійшли глибоко в бухту, в тумані виріс той самий острівець, але „Седова“ не видно. Бере досада, бо одночасно наш радист приймає якісь плутані радіограми від седовського радиста, і той запевняє, ніби вони нас добре бачать. Нам це абсолютно незрозуміло, — перед нами острівець, береги праворуч, — ліворуч плывуть айсберги, пролітають кайри, а „Седова“ нема.

— Он — „Седов“! — закричав другий механік, визираючи з кают кампанії через відчинений ілюмінатор.

Справді, тепер усі побачили „Седова“, що стояв ліворуч у глибині невеличкої затоки в бухті. Досі в сірому тумані він видався нам темною плямою, що на неї ніхто не звертав уваги.

Цей випадок продемонстрував, як під час війни може навіть велике військове судно, використовуючи туман та береги, ховатись ледве що не під бугшпритом ворога.

І так довгожданна зустріч.

Без наказу „всі наверх“ всі були наверху.

Мокли під дрібним дощем і обмацували поглядами „Седова“ од ватерлінії до бочки на фокщоглі. Седовці відповідали нам тим самим. Наш „шіп“<sup>1</sup> наближався все ближче. На їхньому спардеку купка людей. Уже можна пізнати: чорніє борода Шмідта, він у шкур'яному костюмі, он великі скла окулярів Ушакова, Громов, Муханов...

<sup>1</sup>) Шіп — пароплав. Це з англійської. Моряки часто вживають цього слова.

Вітаємось.

Перший гука Хлебніков — седовський старкпом, а за ним почалось радісне перегукування, поки „Сібіряков“ швартувався до „Седова“.

На седовських вантах висіло дві шкури білих ведмедів, на палубі гризуться собаки, до фалшборту липнуть обмазані кочегари і давно неголені вчені. Пароплави стали опліч один одного.

— Газет — новин! — вимоги седовців.

— Розповідайте — вимагаємо ми.

У них усе гаразд. Поточний рік увійде в літопис арктичних експедицій, як рік надзвичайного тепла за полярним кодом. Ушаков — начальник Північної Землі сміється, розповідаючи про криги, що їх зустрів „Седов“ біля землі Франца-Йосипа.

— Лише раз довелось „Седову“ розбивати крижану перемичку, — розповідає він. — Ішли розводдями, тріщинами, обминаючи криги. Жадного порівняння з тим, що нам з вами довелося бачити минулого року у Східносибірському морі, коли ми з величезними труднощами виривались із крижаної бльокади на судні оп'ятеро сильнішому за „Седова“.

„Седов“ закінчив першу частину своєї експедиції. Протягом восьми днів „Седов“ пройшов той самий шлях, на який лйтенант Седов на пароплаві „Святий Фока“ 17 років тому витратив півтора роки. З цих восьми діб лише п'ять було ходових, а решту „Седов“ простояв у різних становищах на Новій Землі, де шукав мислівців, що згодились би їхати на землю Франца-Йосипа.

\* \* \*

Біля капітанської каюти на поламаному коробку од консервів сидів бородатий професор і, позіхаючи на сонце, що вже третій тиждень не заходило над „Седовим“, говорив про транскрипцію слова Літке. Він виправдувався відносно одного напису у фільмі „Курс-Норд“, де він був консультантом під час знімання. Де Літке було попсовано літерою „д“ (Лідтке). Та власне це була прелюдія перед серйозною розмовою. Цю прелюдію доповнювала навколишня обстановка. Вдалині виднілися могутні льодовики, що сповзали в бухту. Часом відтіля долітав гуркіт крижаних завалів, нагадуючи динамітні вибухи. То обвалювалися льодовики. Біля судна повільно плвли блакитні айсберги, а над бухтою і айсбергами на береговій горі чорніла постать харків'янина-геодезиста Войцехівського, що вже другу добу щось вимірював, установлюючи астрономічний пункт.

— На острові Гукера радянську колонію знайдено в доброму стані. Колоністи встигли підготувати фундамент для нового будинку і цим значно зекономили час перебування „Седова“ біля острова. Висадивши нових колоністів та частину команди на берег для закінчення роботи, „Седов“ рушив оглянути ближчі



острови архіпелагу Франца-Йосипа. Одвідано ріг Фльору та бухту Ейру на острові Белл. На острові Белл знайдено будинок полярного дослідника Лей Сміта, що зимував там року 1886. Як і в промисловці - хижакі пограбували будинок. Седовці шукали в будинку документи і записки художника Пінегіна, що він залишив там під час невдалої експедиції лейтенанта Седова. Документів не знайдено, лише напис на стіні. Після цього відвідали острів Агард, що являє собою невелику скелю, та острів Альджер, де знайдено сліди експедиції американця Болдвіна. До речі, скелю, що його залишив Болдвін, теж пограбовано.

Хто ж міг пограбувати ці міжнародні полярні сховища, що їх залишено тут на той випадок, коли б в Арктиці з кимсь сталося нещастя? Чи не ті самі хижакі пограбували ці сховища, що познищували майже всього моржа в районі землі Франца-Йосипа? В минулому, кожне судно, що добиралось до цих островів, зустрічало навколо них моржів. Минулого року седовцям довелось бачити лише одного моржа, а цього року жадного. Правда, за повідомленням норвезької преси, норвежці начебто продовжують бити в західньому районі землі Франца-Йосипа моржів. До речі, „Седов“ біля землі Франца-Йосипа зустрів три норвезьких промислових судна.

„Ісбьорн“, „Гелая“ і „Вікінг“ так звались ці судна, — білий ведмідь, богиня зими і морський розбійник, коли переклали українською мовою. Симпатичні назви. І симптоматичні...

Седовці розповідали про свою зустріч із хижакими.

Стояли біля невеликого острова, здається Альджера, коли між айсбергами і пливучими кригами помітили маленьку яхту. Здивовані седовці, що, прибувши на землю Франца-Йосипа, вважали себе надзвичайними героями, — адже до неприступної землі дійшли, — мовчки вступили у той катерок і спостерігали, як він наближався до них. Одні з досадою думали про цих невідомих моряків, що зробили те ж саме, що вони, інші фантазували, що це якісь полярні Робінзони, яким на допомогу провидіння послало „Седова“.

Несподівано судно повернуло й пішло геть од „Седова“, наче злякавшись червоного прапорця, що тріпонувався на цьому великому судні. Зараз же „Седов“ пішов навздогін за маленьким невідомим суденцем, але невідоме очевидно вже кинулося на втечу. Воно лавірувало між айсбергами, вибираючи вузькі проходи, куди не зміг би пройти „Седов“, і таки зникло б, але неждано само застряло у вузькій протоці. Тут його наздогнав „Седов“. Було дано гасло — наказ капітанові прибути на „Седов“.

Незабаром останній з'явився в супроводі двох матросів.

Троє здорованів опинились на палубі. Капітана повели до начальства. Там відбулась цікава розмова. Норвезького шкіпера запитали англійською мовою. Він відповідав норвезькою і мотав головою, що мусіло означати, що він англійської мови не розуміє.

— Не вірилось нам, але нічого з ним не зробиш.

Питали німецькою та французькою мовами.

Теж жадного ефекту.

Коли в той же момент почулись вигуки, що серед криг з'явивсь нове судно, удвоє більше за перше.

Довелось затримати й це нове. Новий капітан був балакуний. Англійською мовою він розповів, що обидва судна на весні полювали морського звіра та білого ведмеда біля берегів Гренландії. А потім, прийшовши з північної сторони Свальбарду, наблизились до архіпелагу Франца-Йосипа, шукаючи тут для себе поживи. Вони були „здивовані“, що їх затримали. Коли норвежкам сказала, що ці острови належать Радянському Союзові і для останнього не байдуже, хто і як винищуватиме тут моржів та оленів, на це вони відповіли ще більшим здивуванням.

Ми, мовляв, не знали, що ви вважаєте цю землю за свою. Така була їхня відповідь. Але знали, чи не знали, хотіли чи не хотіли, та за наявності такого великого судна як „Седов“ обидва капітани примушені були дати підписку, що без дозволу радянської влади біля берегів цих островів не полюватимуть, та зміняти свій курс в напрямі до Норвегії.

Обидва судна були моторно-вітрильними. Особливо здивувало наших моряків маленьке судно, що на ньому і команди всього сім чоловіка було.

— Ну й сміливі ж, чорти!

— І всі як один велетні.

Був такий загальний висновок. Справді, щодо цього браконьєрам треба оддати належне.

Але це було не все. Незабаром зустріли ще одне судно. З ним зробили так само.

Звичайно, ніхто не міг ручатись, що якесь із цих трьох, а може й усі три, згубивши на обрії „Седова“, не змінили курсу й поплили на північно-західню сторону архіпелагу Франца-Йосипа, щоб продовжувати там хижакувати.

До речі, ці рейси показують, що „недоступність“ землі Франца-Йосипа зроблена нашою пресою. Нині можна вважати встановленим факт, що останніми роками там щоліта бувають проплави. 1928 там був „Седов“, 1929 — знов він та норвежці, що били моржів. 1930 року знов „Седов“, чотири норвежці, плюс п'ятий, якому пощастило знайти труп Андре та наші маленькі промислові моторно-вітрильні і одно експедиційне судно Інституту океанографії<sup>1</sup>.

Четвертий норвежець — це був той, що про нього трохи пізніше переказував радіом новий начальник колонії на острові Ікера Іванов.

<sup>1</sup> Співістив автора співробітник Океанографічного інституту біолог М. Монтойфель.



Очевидно норвезькі хижакі почувають себе в радянських водах наче вдома. Чи не слід було б послати на Франца-Йосипа збройного катера, що охороняв би від чужоземців морський зв'яз та мінеральні багатства нашої полярної землі?

Шмідт говорив далі про перспективи, пляни і наміри експедиції. Я слухав його, і мені здавалось, що цей вчений бороданин сп'янів од успіхів „Седова“ в цьогорічних легких кригах у Біренцовому морі. Він говорив, що коли вони дійдуть Північної Землі, і в тому разі, коли зустрінуть важкі криги на зворотному шляху, то „Седов“ піде в протоку Вількіцького навколо Таймира і намагатиметься пробитись до Берінгової протоки — тобто цим шляхом, що пройшовши ним, мореплавець заносить своє ім'я до історії.

Він говорив, що на той рік проектується послати нову експедицію Арктичного інституту на Північ. Але ця експедиція буде не подібна до жадної, що були досі. В криги піде криголам, а не криголамний пароплав. Піде на всю зиму, в полярних кригах то дрейфуючи разом із крижаними полями, то пробиваючись між тріщинами та ополонками, розбиваючи криги, в полярну ніч наближатиметься до полюса. Надалеко полюса, коли криголамові пощастить дійти до цього „пупа“ землі, пошлють на полюс партію людей на санях з собачою упряжкою. Туди також полетить аероплян. Санна партія підготує місце для його посадки, по змозі розчистивши крижаний аеродром. Таким способом можна буде зробити величезної ваги та цінності наукові спостереження і дослідження.

Проект, що своєю сміливістю на одну голову нижчий за знаменитий проект (виконаний) Нансена в дев'ятсотих роках, коли великий мандрівник вирушив у свою славнозвісну подорож до полюса на судні, що сиділо в кризі й посувалося разом із кригою. Сміливість поступається лише тому, що в ті часи не було ні радіо, ні самольотів, ні криголамів, а тому Нансен віддавався кригам напризволяще з розрахунком пробути там од 3-х до 5 років.

Я слухаю, і скептицизм огортає мене. Звичайно, це не немовчезне, але є багато „але“, а особливо таке легковажне ставлення до криг. Так думалось мені, бо пригадувалась безліч миль і крижаною поверхнею, наче її обстрілювала важка артилерія цілого світу, і товщина криги в окремих місцях до 30 метрів. Та, проте, навіть такий пароплав як „Седов“ це не „Джанета“, а радіо і самольот та терміт і значний досвід багатьох полярників експедицій говорять „за“ таке ризикування.

Поволі наша розмова знов переходить на тільки що пройдений шлях „Седова“, на події останніх днів, коли він вештався біля тієї північної землі, що носить безглузду назву — ім'я австрійського цісаря Франца-Йосипа.

Начальник експедиції одкидує свою довгу чуприну розчісаних п'ятьох пальців і починає оповідання:

— Наукова частина експедиції проробила чималу роботу. Крім гідрологічних робіт, що ними керував професор Візе, працювали біологи. Бактереолог професор Ісаченко вперше провів бактереологічне дослідження в цьому районі. Жадних бактерій в повітрі на землі Франца-Йосипа не знайдено. Ботаник професор Савіч серед бідної фльори цих островів знайшов нові, ще ніде не описані породи лишайів та моху.

Залишивши на острові Гукера нових колоністів, „Седов“ розпочався з землею Франца-Йосипа.

Цього року колонію на острові Гукера збільшено на чотири чоловіка проти минулого. Одночасно поширено завдання, що їх має виконати колонія. Колоністи мають у своєму розпорядженні лодку, моторний бот та двох коней. Серед колоністів двоє промисловців з Нової Землі, що ознайомлюватимуться з умовами мисливства на Землі Франца-Йосипа.

\* \* \*

За півгодини після того, як пароплави пришвартувались один до одного, почалась робота. Запрацювали лебідки і понесли з біряковських трюмів на „Седова“ тонни кардифу.

Команда дістала довгожданого ведмежатини. Вперше за весь час добре наїлися, але другого дня більшість команди рішуче відмовилась від ведмежатини. Вона надто дхнула ворванню.

— Погані з вас полярники, — сказав геолог Урванцев, що десять років прожив за полярним колом і тепер їхав разом із шакавом на Північну Землю.

— Хто перебирає в харчах, той нам не товариш, — сміялися старі полярники.

На пароплавах кипіла робота, а з пароплавів ішли шлюпки на берег, у бухту, у море, — вимірювати морські глибини, робити топографічну зйомку берега, провадити геологічні дослідження, разом з цим полювати та оглядати грандіозні льодовики.

\* \* \*

На засипаній камінням тундрі хтось навалив каміння дрібного великого, що скидається на породу з кам'яновугільної копалини. Тільки в долині, де пливе прозоро-шкляний струмок, для води, трапляються двадцятифутові оази, затушковані зеленуватою фарбою полярного моху. Вздовж струмка поверх каміння неширокими майданчиками понаносило м'який ґрунт, що наприкінці літа затвердів, зберігаючи широкі сліди старих диких оленів і маленьких молодих оленят. Старі прийшли з півдня, поїнувши багаті північні вигони, лякаючись пострілів і тікаючи від ненажерливості мисливців. Молоді оленята при звичаються до умов 76° північної широти. Сьогодні вони сполохані гудками цих пароплавів, що несподівано спинились у затоці, й пострілами людей, що полюють на чайок і морських зайців.



На кам'янистому зсипищі лежать ведмежі щелепи. Кутні зуби колись страшна зброя білого велетня — стирчать безпечними камінцями, і не залишилось на них слідів од крові загиблих тюленів та нерп. Білий ведмідь живиться морською звіриною. Протягом довгих місяців полярними днями й ночами блукає він крижаними полями, переходячи з криги на кригу, ховаючись за тиросами у затінку айсбергів; замираючи над ополонками, він шукає тюленя, пантрує за нерпою, а коли шлунок категорично вимагає споживи, кидається в небезпечний бій з велетнем крижаних вод — моржем. Ведмідь кидається на моржа в той момент, коли той лежить на кризі, коли тяжкий і неповороткий п'ятидесятипудовий звір, не зважаючи на могутню силу своїх метричних біяків, ледве ворухнеться. Ніколи не нападе ведмідь на моржа у воді, бо вмить одним-двома ударами його заб'ють ті самі біяки. Грубошкурый полярний бегемот у воді в своїй стихії.

Я підняв ведмежу щелепу і забрав із собою.

Вийшли на гору. Відтіля видніла Руська гавань з довгою носом, що відділяла у бухті ще одну бухту та маленький острівчик недалеко місця стоянки наших пароплавів. Прямо, за обрієм ховалось простирadlo Баренцового моря с білими крижинами вдалені, — і тоді я пригадав лебедів боцмана Герарда Де-Веера. Крижини-лебеді плили гордо й спокійно, чи то гнані малесеньким вітерцем, чи морською течією, — рікою з водяними берегами. Плили на Південь шукати смерті у хвилях Гольфштрому, розтанути в теплі, розпустити свій холод у теплій воді, що пливе од гарячих берегів Максиканської затоки, і не пустити гарячого ворога у своє закрижаніле лебедине гніздо на Півночі.

Далі, праворуч виднілися ще могутніші льодовики, ніж у Руській гавані. Правда, і ті і другі відтіля видавалися невидатними. Але й уся Руська гавань видавалась нам невеликою — кілометрів 5-6. Та це лише так здавалось, бо геодеист Войцехівський, що робив топографічну зйомку, добре знав, що ця бухта має навколо більше ніж 40 кілометрів.

Закс лежав на камінні і намагався розкрити банку кінський консервів, одержаних од артільника з „неприкосновенних“ запасів.

Ми набирались енергії перед невеликою мандрівкою в гори, на яку тільки не наважились, і обмірковували питання, що нам робить, коли б ненароком зустріли ведмедя. Річ в тім, що ми не мали зброї, бо коли покидали пароплав, то не збирались далеко од берега відходити. Тепер же повертати назад за зброєю, значить загубить зайві дві, а то й три години, бо шлюпка вже повернулася до пароплава, і тут копошився лише Войцехівський зі своїми інструментами.

— Спочатку сховаємось.

— А коли сховатись не буде де?

— Стоятимемо, як істукани.

— Білий ведмідь дуже цікавий, і коли з цієї цікавості називається до нас?

— Тоді тікатимем.

— Куди?

— Один в одну сторону, — другий в другу. За обома не біжить. Хоч один врятується.

— Ну, а коли одного задушить та повернеться за другим. Нездожене ж. Бігає як кінь.

— Ну-у-у? Коли він такий розумний, то повернемось на пароплав за зброєю.

— А може ризикнем?

— Давайте ризикнем.

І ми ризикнули.

На пароплав повернулися після вечері, коли нічна вахта ван-жників змінила денну і посилала з трюму сибіряковського ватом седовський мішки та коші вугілля.

З моря у бухту увійшов туман.

Ведмедя ми не зустріли.

Оленів теж.

В бухті є теж течії. За цей час вони повернули обидва пароплави з правого борта на лівий.

\* \* \*

Закс, я та Юркевич, седовський днювальний — він же архангельський журналіст, ішли берегом бухти, залишаючи сліди на крижаних, що ним забито берегові щілини та подекуди (мабуть з північної сторони) куски берега. Жаден із нас ніколи не був на льодовиках, і тепер ми пригадували все, що коли хто чув або читав про крижані ріки. На думку Юркевича, слід було підійти ближче до льодовика, а на самий льодовик він не рекомендував навіть ступати. Юркевич запевняв нас, що без спеціального устаткування не варто ризикувати життям. Але ми знали, що його турбував зовсім інший ризик. Він боявся запізнитись на судно до вечері, бо в такому разі зазнав би лайки од седовської команди.

Там, де берег був низький і плескатий, ми знаходили чимало плавника. Часами це були просто дерев'яні стовбури, часами тонке, дивно погнуте дерево, що іноді нагадувало щогли якогось примітивного судна. Ми знали, відкіля взялось це дерево. Це такі самі дрова, що ними користувався Баренц із товаришами для побудови будинку і для опалення.

У нетрах сибірської тайги над Об'ю та Єнісеєм ростуть сосни. А весні у повідь річки підмивають береги, що спричиняється од грандіозних обвалів; вода несе з собою тисячі дерев і викидає їх у полярне море. Їх гойдають хвилі, носять вітри, течії. Зрештою вони вмерзають в кригу, і разом з кригами вони плывуть на Північ і Захід, щоб під час шторму хуртовинний вітер враз викинув їх на береги полярних островів та земель



або з кригами впливати в теплі води, підогріті Гольфштрему, де криги розтануть, а соснові чурбаки попливуть в Антлантиту.

Поблизу ми знайшли старий поморський хрест. Поставлений його, очевидно, більше як 30 років, але історія полярного мореплавства замовчувала, кого полонила смерть на далекій Півночі біля берега Руської гавані? Ми пригадуємо з Заксом, що в одну з прогулянок берегом, коли ми були без зброї (на цей раз не хопили бравнінг) серед каміння колишнього льодовикового річища надібали довгу тичку, яка наче щогла стирчала там, але леку звертаючи на себе увагу. Як потім виявилось, то була штупа професора Самойловича. Він перед тим там бродив і, знайшовши тичку, встромив її між каміння, щоб заінтригувати когось, хто потрапить у ту місцевість.

Тут, біля чималого струмка, в глибокій долині, попадалося чимало кущиків моху, і можна було розраховувати на оленів.

Правда, за тих кілька днів, що наші пароплави стояли в цій гавані, не було вбито жадного оленя. Навіть не бачили їх, хоч слідів було чимало. Хтось запевняв, вдалені він щось і бачив, і то начебто олені, але ніхто йому не повірив.

Ми перейшли ще одну гору, набили камінцями кишені—підбирали їх чимало у кожну прогулянку, але рідко приносили до дому, бо повертаючись і відчуючи втому, нам і невеликий вантаж здавався важким. А камінців було чимало гарних, і зараз у мене на столі лежить чудовий камін—гірський кришталь і до повного колекцію, зібрану під час подорожів: на підставці якогось м'якого і жовтуватого наче старий віск уральського каміння лежать каміння з півночі Нової Землі, засніжений апатит з Хібінських гір на Кольському півострові, зуби моржа, вбитого недалеко від берегів Аляски, зуб білого ведмеда з Руської гавані та кусок мамутового клика з острова Врангеля.

Але ми одхиляємось. З камінчиками в кишені троє юнаків наближались до льодовика.

Каміння, намул і рівчаки в болоті—це перша перешкода, що перетяла нам шлях до льодовика. Один із нас відмовився йти далі: черевики прив'язували його до місця. Це був Юркевич. Але художник, що теж був у черевиках, не пошкодував їх і разом зі мною рушив до льодовика. Ми перейшли рівчаки, плигаючи через каміння, глибоко вгрузаючи в намул, інколи з під ніг обсипались камінці, що їх немов хтось велетенськими жменями розкидав у цій грязюці. Перейшовши рівчаки, ми ступили на твердий ґрунт. Під нами був крижаний ґрунт. Зеркала на поверхні його мала вигляд чорного пляшкового скла. Поверхня, вкрита легесеньким шаром крупчастого снігу, здіймалася вгору. Крижана щілина розірвала уступ на дві частини. Праворуч і ліворуч рвуть щілини льодовики, колють крижані скелі, що здіймаються догори одна над одною. Після нас лишаються ледве помітні сліди.

Ми, зачаровані, посуваємось далі, обережно обминаючи щілини, інколи плигаючи через них. Широкі щілини йдуть далі вглибину, крижані стіни зближаються. Коли упасти в цю щілину, щоб тулуб застряг між стінами, за кілька годин в слизькій тріщині скаменілого льоду людину розчавить вага власного тулуба. Широка щілина скидається на глибоке кавказьке міжгір'я з струмками талої води.

Ми не маємо жадного мотузка, наші ціпки—уламки тонкого плавання, а не альпійські гірські ціпки з залізними кінцями, на відшвах наших ні одного цвяха, що чіплявся б за кригу. І що-хвилини нам загрожує посковзнутися і стрімголов бебехнути в щілину, що в глибині її сховається семиповерховий будинок.

Нагромадження крижаних скель щохвилини загрожує завадом. Розміри полян, щілини і скелі грандіозні, і ця велич захоплює. Але нас обступає туман, і в сірій млі зникли підступи льодовика, жовто-брунатна ковдра кам'янистої тундри і затоки блакитними айсбергами. Десь у тумані пролунав гуркіт обвалу. Там десь, де крижана річка спадає у море, обвалилась крижана лава, підмита хвилями і зрушена постіними повільними, але могутніми силами. Там обірвались сотні, а може й тисячі тонн льоду, щоб поплисти по морю, блакитними айсбергами. І над льодовиком у сірій млі завмерло крижане мовчання. Туман словив усе ще густіше...

Ми завмерли. У глибокій тиші потопли всі звуки, за туманом тишею зник увесь світ. Це була абсолютна крижана пустеля, і межі її зникли в невідомості. У цій напруженій тиші вухо вп'ялось у якийсь ледве вловимий дзвін. Здавалось, ми чули, як рухався льодовик, що посувається протягом року на один сантиметр. Здавалось, мить—і навколо пролунає гуркіт крижаних авалів, під нами провалиться ґрунт, і з крижаних гір попадуть скелі, в десятках напрямків потріскаються нові щілини.

Напружена тиша. Ледве чуєш дзвін.

— Я більше не можу мовчати. Мене лякає ця тиша і дзвін,—скрикнув художник.

Туман погустів до неможливості, за десять кроків нічого не можна розгледіти.

Треба повертатись, але за останніх кілька хвилин ми забули позначити свій слід, і все зникло в тумані.

Куди йти?

Закс із занепокоєнням глянув на мене.

— Стійте тут, а я піду на розвідку.

Мені в чоботях веселіше, ніж Заксові в черевиках. Хоч щодо зручності, то в тих умовах особливі переваги чоботи не давали.

Я ступив кілька кроків у тому напрямі, відкіля ми йшли. Ще кілька кроків можна було орієнтуватись по одній щілині. Її я добре запам'ятав. Це одна з тих клятих щілин, з якої, безперечно, вибратись неможливо. Я присів і почав уважно огля-



дати крижаний ґрунт навкруги. Потім, натираючи фірною чоботи, я залишив за собою слід. По цьому слідові я можу повернутись назад до Закса. Але наш художник не бажав залишатись сам в тумані і в цій, страшній для нього, дзвінкій тиші. Ця тиша збуджувала його нервову систему. Правду кажучи, потім він признався, що тоді добре не зрозумів, якою небезпечною загрожував туман.

На наше щастя, на якомусь крижаному пагорбку на фірні помітив слід свого цівка. Тепер залишалось розшукувати ці сліди один за одним. Це забирало чимало часу, але туман трохи рідшав, і нам було легше. Ми йшли недалеко один від одного, і коли один знаходив знак, то сповіщав другого, і тоді залежно від того, де був той знак, міняли напрямки.

Знаки були малопримітні, бо фірн був настільки твердий, що я своєю палицею насили міг пошкрябати його так, щоб там не залишилось щось добре помітне. Скоро ми надібали на той слід, що його залишили наші ноги, поки були брудні. Це був теж не дуже помітний слід, зате він був густий.

Ще кілька кроків, ще один плижок, спускаємось трохи нижче на скляну поверхню, що з неї геть поздувало сніг. Це було саме пляшкове скло, що ним ми проходили не так давно, коли йшли в глибину льодовика. Ми вже бачили край цих крижаних мас, але все таки трохи заплутались, бо тут уже не було ніяких слідів.

Переходимо величезне нагромадження намулу, струмок, перебираємось по великому камінні, що його принесло сюди кригою, чи водою й залишило в намулі,—щоб зрештою вийти у тундру.

Весело розмовляємо і жаліємо, що Юркевич не пішов із нами. Де то він тепер? Чи добрався вже до пароплава? Мабуть уже вечера, і він порядкує біля камбуза, або в кубрику.

Але що то за постать? Он там внизу,—ми сходимо з горби сидить якась людина, і коли ми наближаємось, стає на ноги. Так, це Юркевич. Він тут сидів і чекав на нас. Ми сміємось, що йому було страшно йти самому, але він обурено борониться. Розповідаємо про наші пригоди на льодовику та намагаємось змалювати чарівну красу крижаних завалів і прірв. Домагаємось свого—наш попутник шкодує, що залишився тут і спостерігав сіре небо, бо сонце сховалось за хмарами, байдужий простір берегової пустелі, що на якийсь момент ховався в тумані та простір бухти.

Назад йти важче. Незабаром сідаємо спочивати, а потім на мірюємось бродом переходити невеликий рівчак. Та напером міряємо глибину під самим берегом. Наші цівки йдуть глибоко в воду. Виявляється—під самим берегом буде по пояс, хоча рівчак завширшки 2—3, де-не-де 4 кроки. Доводиться вибирати вужче місце й плигати.

Я плигнув не зовсім вдало — одна нога залилась у воді—і нагороду мав повний чобіт.

З гори ми почули тріскотіння моторки та постріли. То сівці виїздили на полювання, і, очевидно, випробовували свої шниці на кайрах. Шлюпка швидко розтинала водну поверхню обминаючи довгу косу та льодовик, пішла в напрямі між двома льодовиками. Ми жаліли, що мусили йти пішки. Та вже вийшло недалеко. Пароплави були перед нами, але треба було обійти невелику виїмку, щоб наблизитись до них ближче там викликати човна.

Та останнє не так легко було зробити. На палубі, з того борту, що ним „Седов“ стояв до нас, не було видно жадної душі.

Очевидно, одні були десь на березі, другі спали, а треті з другого борту працювали біля вугілля.

Не скоро ми дочекались шлюпки.

\* \* \*

Якось по обіді зібралися на берег. Звичайно, ми були із Зіксом. На цей раз до нас приєднався Леонід Васильович. Троєх випросили у Володимировича моторку. Це була його масна моторка, він купив її випадково поламану і, полагодивши, завжди возив із собою. Мотор там був слабенький і більше моторних чоловіка туди не сідало. Чотири—це вже вважалось, що моторка навантажена над норму. Скільки сил мав цей мотор, ніхто не знав. Сперечалися. Одні запевняли, що пів сили, другі стояли за цілу силу.

Тому, що бензини було обмаль, механік заборонив нам пускати в роботу мотор. Ми примушені були веслувати. Але це зовсім не страшно, бо ця моторка була найлегшим човном на Сибірякові.

На судно мусили повернутись до вечери, коли нашому штурманові треба було заступати на вахту.

Захопивши з собою гвинтівку та кілька обіймиць із набоїв, ми рушили у подорож. Нашою метою було наблизитись до льодовика та побродити в одній долині, сподіваючись, що там є щастя прижене туди оленів.

Наблизились мілі на півтори од льодовика. Але довга коса, що глибоко видається у бухту, розбиваючи її на дві, перетяла нам шлях.

Щоб не об'їжджати цю косу, ми вирішили підтягти на пісок оленів, а самим рушити через тундру.

Нам було надзвичайно весело. Ми бродили по горах, стріляли в каміння, плавник, бо не зустрічали оленів. Ходили до льодовика, але не дійшли, бо минуло вже чимало часу і ми могли спізнитись з поворотом.

— Ото коли б нам білий ведмідь.



Але ми знали, що зараз білі ведмеді на острові дуже рідко з'являються. Білий ведмідь тримається пливучих криг, а на землі виходить на короткий час. Лише білі ведмедиці восени виходять на острів, щоб оведмежитись і прожити зиму в якійсь щільній між камінням.

Повертались назад. Наш штурман обурювався, що довелося вертатись без здобичі. Як на зло, поблизу нас навіть чайки не пролітали. Лише якась дика качка в долині то пірнала в воду, то знов гойдалась на хвилях. Леонід Васильович випустив у неї набій за набоем, але качка лишалась непошкодженою. Скільки ми не намагались наблизитись до неї, вона все віддалялась. В той момент, коли він стріляв, проклятуха підняла обов'язково ховалась у воду і показувалась лише за хвилину або за дві, метрів за 50 від того місця де зникла. Тим часом ми загубили більше як годину на ту качку і для своєчасного повертання роти лишилось хвилин із 20. Було очевидно, що скільки б ми не напружували свої м'язи, веслуючи за 20 хвилин не доведемося. І тоді почали заводити мотор. Але ніхто з нас добре не знав у тій справі, і мотор працювати відмовлявся. Нарешті вдалось його пустити, човен плигнув метрів 30-40 вперед, і ми зупинилися. Це повторювалось кілька разів, але ніяк налагодити мотора не могли. Все ж це прискорювало наш рух. Нарешті мотор запрацював нормально тоді, коли ми були вже під бортом „Сібірякова“. Тут трапилась ще одна неприємність. Тоді, коли у нас не лишилось жадного набою, показалаась голова морського зайця. Здоровенний звір з'явився за сто метрів од нас. Трохи проплив, сховався і показався вже зовсім близько, але що ми могли зробити без набоїв?

На пароплав спізналися лише на 2 чи 3 хвилини проти призначеного часу. Там уже закінчували перевантаження вугілля. Було очевидно, що другого дня пароплави попрощаються.

## БІБЛІОГРАФІЯ

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО. Ключ пісень. Поезії. Харків, 1930, Тир., 200 стор. 145, ц. 2 крб. 50 коп.

„Ключ Пісень“ треба поцінювати не лише як чергову, за порядком третю збірку Т. Масенка (перша „Степова мідь“ — 1927 р., друга „Під морем“ — 1929 р.). Сам автор, включивши до збірки поезії, починаючи з найранішого періоду творчості (24-25 рр.) й кінчаючи сьогодишньою „продукцією“, цебто поезіями 30 року, надав „Ключеві пісень“ підсумковий вигляд.

Проте, на поезіях цього раннього періоду ми спеціально зупинятись не будемо, хоч би вже тому, що в свій час вони мали відгуки критики, рецензії в різних журналах тощо. Але ці поезії набувають особливої ваги як „поетичні документи“, як відправні пункти для дальшого поетичного шляху автора.

Що ці ранні поезії грають допоміжну „службову“ роль в з'явленні з поетичним сьогодишнім Масенка, видно й з розподілу матеріалу у збірці

поділивши увесь матеріал на 3 частини, автор у першій частині подає „продукцію останнього часу („Мільйонам друзів“) у другій — ранні поезії і в третій „Справи літературного цеху“. Останні два розділи займають, приблизно, третину збірки.

Тематично перший розділ надто строкатий. Головні теми, мотиви, що займають увесь розділ, можна б визначити так: насамперед, село й місто, взаємини, індустріялізація країни, відгуки на громадянську війну (зовсім окремо), індивідуальна лірика (безпосередньо з жадною з названих тем не пов'язана) і поезії на поточні теми (скажімо, „Лобне місце“ — тема пов'язана з подорожжю, або „Кастусь Каліновський“, що має підзаголовок „Після кіно-сеансу“).

Перші дві поезії „Мільйонам друзів“ та „Господар“, на наш погляд, не займають перше місце. Вони є найхарактерніші зразки авторського стилю до тем, його розуміння процесу соціалістичного будівництва та ролі пролетаріату. У першій поезії читаємо таке звертання до будівників-пролетаріату.

„Ви, що хоробро здобули  
Одвагою серцець безсмертя,  
Що не цікавитесь, коли  
І де навіки упадете!  
по щирості прийміть, орли  
і правду й вигадку поета“ (7 стор.).

З усієї поезії витікають такі висновки: 1) автор малює радянських літунів, „хоробрих орлів“ з „одвагою серцець“, що байдуже й презирливо ставляться до смерті і 2) автор ніби збоку пропонує їм свою „продукцію“ — „правди й вигадки“ поета.

„Господар“ ще яскравіше виявляє ставлення автора до процесу будівництва та будівників. Звертання автора на зразок: „Ти виходиш на двір... вітаєш востаннє...“, зробивши з вірша класичну „оду“ на честь пролетаріату, тим самим ставлять співця збоку, осторонь цього будівництва, в ролі спостерігача, що лише при особливому підйомі може захопитися і, кинувши „емоційно-врочистий тон, „вибухнути“ такою „одою“.

Але крім цього розриву об'єкта й суб'єкта маємо в Масенка ще загрозливіші явища. Ось як він розуміє процес будівництва і як поцінює його результати:

„Що добудовано —  
Те не вражає,  
Що без риштовань  
Скромне і сіре, (46 стор.).

Виходить бернштайнівська формула: „рух все — мета ніщо“. Для Масенка цінний, захопливий лише процес будівництва, а не його завдання.

Зрозуміло, що таке тлумачення є типово дрібнобуржуазне. А таке не-революційне сприйняття нашого будівництва характерне майже для всієї творчості Масенка. Там, де він хоче коротко стисло подати образ індустріялізації країни, показати „хід індустріялізації“, маємо не образи конкретного будівництва, а загальну схему.

„Морською он хвилею встає Кавказ заводів,  
Навколо котить гул і наступа здала,  
од переможного залізного походу  
дрижить і міниться земля“ (21 стор.)

У другій спробі так само „вали індустріялізації“ рушать „тисячотонною стіною“ і перекидають „старі материки“.

І Підкреслення скрізь наше — бригада.



Розгорнений соціалістичний наступ будівництва в умовах жорстокої соціальної боротьби, ясні завдання цієї боротьби і будівництва — все це лине лось поза обсягом „Ключа пісень“.

Ця негативна риса, ніби поверховости шаблону набуває особливого змісту, коли автор повертається до тем про взаємини міста з селом.

У поезії „Поїзд“ автор показує конфлікт поміж походом індустрії й селом. Підійшовши зовсім недіалектично до теми, узагальнивши поодинокі випадок катастрофи чи навіть одно — нещасний випадок на залізниці, автор ставить під сумнів доцільність такого „походу індустріалізації“ взагалі. На результаті має він:

„Коло рейок неначе жива,  
Коняча лежить голова:  
У зубах її пісок і земля...  
метрів сорок (!) летів чоловік —  
та й упав у кущах у рові:  
кості зібрані в чорний мішок;  
мов дитина, скоцюрбивсь, замовк,  
тільки шия в крові  
та мізки на траві“.

Показавши в такому неприродному світлі поїзд та його волю, що „ним з вітром ковтає селян“, надто фалшиве виправдання дає автор цьому поїзду:

Хоч приносиш ти біль та смерть,  
ми вітаєм твій лет уперед“ (43 стор.)

Ця сентенція, зайвий раз, підкреслює повне нерозуміння автором нашої індустріалізації, відкіль і походить суго-технічна трактовка її, як прогресу взагалі, відірваного від класових завдань.

Взагалі ж у автора сильно бажання забути „неврастенію міста“, захопитися узатишок подальше від „чавунної“ грози, що „водоспадами з горіх ліне“, туди, де „печаллю цвіте далена, у діброві самотньої гарно“, де „отруніше пахнуть жита, ще ніжніше шепочуть пшениці“.

Місто його стомлює, нервує. Виникає найкраще бажання:

„Тільки б випити осінній  
Плач у вишині.  
Тільки б марити на сіні  
в голубій труні“ (119 стор.).

Не можна оминати того факту, що Масенко у таких поезіях неглибоко оригінальний. Ще гірше те, що наслідуює він тут реакційного поета Орешніна, що далеко раніше висловив подібні бажання.

„Хорошо полежать одному  
На траве в голубом терему“ (Збірка „Родник“).

Відомо, що мотивував він такі бажання потребою втекти „от шума больших городов, от неласковых дней“ для того, щоб „позабыть человечинскую резню“. Застерігаємо, що аналогії поміж цими поетами проводити зовсім не збираємося, але підкреслюємо, що такий збіг для Масенка надто загрозливе явище і мусить бути пересторогою.

Тим більше, що сам автор дає всі підстави розглядати цей цикл поезій як вияв утоми, безсилля й втечу з міста на село.

„Тут затишно. З-за гір доліта  
монотонна луна водоспадів;  
та шепочуть привітні жита  
зустрічають натовплених радо“ (84 стор.).

На ст. 86 знову:

„поїздів водоспали один  
буду слухати в житі високім“

Отже село для автора притулок, місце відпочинку, контраст „неврастенію міста“. Ось політична характер-стика села:

„В Бабах феодальних вночі  
Чую: дихає здалека Харків“

Те, що поезія позначена 1928 р., суті справи не змінює, бо автор подає виправивши (вона неправильна й політично шкідлива була й на 1928 рік); й інших поезій, що показували б село доби реконструкції, соц. перебування в умовах класової боротьби, у збірці немає.

Ось чому зовсім неправильно, навіть курйозною, треба визнати характеристику Масенка, як поета, що „відбиває психоідеологію „технічної інтелігенції“ дану від С. Адельгейма<sup>1</sup>.

Курйозність такого „соціологічного еквіваленту“ Адельгейма виявляється тільки в тому, що його „ідеолог технічної інтелігенції“ слухає „грандіозну чавунну грозу“ з „феодальних“ Бабаїв, заховавшись у житі, а ще й в тому, що сам Адельгейм знімає цю випадкову характеристику таким влучним зауваженням: „для нього (Масенка) образ скромної управи південних залізниць, що її автор так щедро наділив рисами люджерства стане, очевидно, за образ радянської техніки в цілому“<sup>2</sup>.

Навряд чи сам автор наведеної цитати погодиться, що цей образ радянської техніки в цілому, як люджера, міг створитися саме в радянській технічній інтелігенції. Вона може недоцінювати соціальної суті процесу індустріалізації, але образу люджера не створить. Отже соціальні коріння цього образу треба шукати не в місті, а на селі, до того ж в класово-ворожій частині (куркульській).

Протиставлення мрійникам-малахіям металю, заліза, як рушіїв історії, що його ми подибуємо в Масенка, не йде всупереч іншим твердженням.

„Клич мрійника невимовно-смішний і пізній  
в холодний вік розмірений, залізний,  
коли метал єдиний шлях (і зброя)  
до голубих країв соціалізму“ (55 ст.).

„Металь перекує людей і кляси“ каже автор у поезії, присвяченій Кулішеві, розуміючи цей метал, як якусь фатальну силу, як необхідність холодного розміреного, залізного віку. Люди у Масенка знову випали як курці, будівники соціалізму. Все покладається на холодний метал, на залізний вік. А тим часом Маркс виступав проти ігнорування класової свідомості, проти ігнорування активного втручання людей в історичний процес, зауваживши, що „обставини в такій мірі творять людей, як і люди творять обставини“. Це можна перефразувати щодо авторового металю. В цілому, для цього образу треба підкреслити раціоналістичність його, що виникає з авторової трактовки цього „єдиного шляху“, як вимушеного, необхідного, прийнятого лише розумом (образ не пролетарський, фалшивий).

Серед поезій на теми з поточного життя маємо досить відоме й раніше подібне місце, хоч під впливом пролетарської критики автор мусив був його випустити, передрукуючи цю поезію у збірці (а саме рядки з виповнюванням „жально не громадянина, а поета“ за троцькістів), але в цілому поезія зберегла цілковито примиренський характер до троцькізму. Троцькісти Масенка „свої одверті, щирі вороги“, яких карають, хоч і „правдиво“, але „суворо“, вертаючи їх „в пустельні береги“.

<sup>1</sup> „Критика“ № 1 1931 р. стор. 63.

<sup>2</sup> Стор. 64 цитованої статті — бригада.



Автор навіть робить спроби увійти в їх психологію і пояснити їх почуття

„Тим, що любили шум залізної землі  
І серця чорного ритмовані удари —  
Пустелі спокій буде пеклом злим,  
жорстокішим за Прометея кари“ (22 ст.).

З співчуттям автор повторює, що вони:

„Ніколи шум заводів не забудуть...  
навіки вигнані тавровані сини“ (там же).

Масенка не турбує те, що ці сини (коли він мав на увазі Троцького) заклопотані не „шумом заводів“, а одержанням доларів від буржуазної преси за обстрікування Рад. Союзу. Просто дивно: відкіля у автора стільки співчуття й симпатії до контрреволюційного троцькізму!

Політично шкідлива й поезія „Кастусь Калиновський“ (підзаголовок після кіно-картини (!), бо викривляє історичну перспективу, робить з Калиновського „народу образ русий і одвертий“. Крім впливу „нащадків ського“ по суті фільму в цій поезії маємо підкреслене „одвертий“, що часто йде в Масенка у парі з „щирістю“. Те, що в автора „одверті“ і „щирі“ переважно вороги, наводять на аналогії з практикою творчості „перевальської“.

Не можна оминати й „циклу“ особистої лірики, тим більше, що ця лірика своєю безсилістю, пасивною рефлексією своєрідно офарблює поезію „Ключ пісень“. Ось зразки цієї лірики „вічної туги“:

„Очі з тоскою у даль.  
Стомлені вічності очі над світом.  
Часу й простору блакитна слюда  
Льодом одчаю на душу спада...  
Братку, в вечірній тривозі рида  
серце, що мало б радити...“ (88 ст.)

Далі знову „смертна тоска як гора“, „в тосчному озері мертвих долин знов за нрд-остом... груди починає боліти“. Цей „романтичний кір“ ще й досі тяжить над автором.

Нібито оптимістичний струмисько прориває цю рефлексію тоді, коли Масенко повертається до тем любови. Але й цей „фізіологічний оптимізм“ по суті явище глибоко занепадницьке. Приклади:

„І співатимуть завжди Кармен  
і кохатимуть в дикім одчаї...  
Хай буя переможниця плоть  
в божевільних вустах Карменсити...  
бо без неї й тебе не було б,  
наш трагічний, незрівняний світе“ (ст. 103).

Відповідальність за такі рядки збільшується, коли ми нагадаємо, що Масенко оспівує не оперову Кармен (їй закликів Масенка непотрібно, бо такі обов'язки покладено на неї, згідно з лібреттом опери). Гірше те, що Кармен у Масенка образ сучасної жінки, до того ж, нібито з соціального погляду, Масенко бачить цю Кармен не лише на кону опери, а й в „авто“ (аристократка), „На площадці трамваю“ (демократичнішого стану!) і навіть „на ниві з руками у мозолях“. Все це подається під гаслом „хай буя переможниця плоть“, до того ж „під періг хижої еротики“ (98 ст.).

Цей останній вірш, звідки ми взяли ці останні рядки, так і зветься „Свято плоті“. В ньому мотиви кохання трактуються суто-біологічно, анти-соціально, врешті залишається сама „хижа еротика“. На цій поезії помітний сильний вплив неокласики (порівняти хоч би поезії Рильського з „Де сядуться дороги“).



Не випадково, що саме до неокласиків іде Масенко в науку. Бо в цей час пролетарські поети, за його висловом „по десять літ сидять над знаком розділовим“ (141 ст.). Таке високомірне ставлення до пролетарської поезії привело автора до певної капітуляції перед діяцькою поезією конструктивізму:

„а думок хочете — візьміть  
Сельвінського читайте знову“ (там же).

Цей уклін до поезії „бізнесу“ поруч з використанням неокласичних розділів є характерний для „Ключа пісень“.

А треба відзначити, що поруч з таким прихильним ставленням до конструктивізму, у Масенка маємо просто нетерпимість до марксистської критики і дискредитацію її окремих представників. Для цього розділу „справи літературного цеху“ характерні вихватки проти пролетарської критики і літератури, намагання втекти, дезертувати від літературної боротьби кудись на південь, до моря (знову відпочивати) і це, за його словами „єдина вітха“.

Ось чому треба подати серйозні застереження до легковажних, безвідповідальних декларацій Масенка. Проаналізувавши творчість Масенка, немає жадних підстав вірити його запевненням:

„Я ж відомий поет пролетарський,  
порох рямців отруйливо сірий  
не присипав ще дух мій бунтарський“ (69 ст.).

Розгорнений соціалістичний наступ, перший „період соціалізму“ вимагає не декларацій, а включення в процес будівництва літератури, як активної сили. Не оспівування збоку, остронь, не декоративне прикрашування життя, а розкриття й пояснення його процесів на базі світогляду діалектичного матеріалізму. Від цих завдань „Ключ пісень“ стоїть ще надто далеко. Потрібна негайна реконструкція, переключення відповідно до цих завдань. Ми певні, що в лавах ВУСПП це переключення піде швидкими кроками і Масенко виправдає довіря пролетарської літературної організації, що його вона (організація) прийняла до своїх лав.

Рец. бригада „ГАРТУ“

І. Ткаченко, Л. Чернець, І. Юрченко.

Ів. Шелюк. — „Комуна ім. Сталіна“. Нариси. Вид. „Книгоспілки“ 1930 р стор. 55.

Заклик ударників робітників і колгоспників до літератури щораз більше набирає значення явища першорядної ваги. В РСФРР за останні місяці вже з'явився цілий ряд книжок, що їх написали ударники. У нас видавництва лише зараз починають видавати твори письменників від варстату та трактора, закликаних до літератури. Ледве чи не першою виданою книжкою є розглядувані тут нариси молодого комунара Івана Шелюка з комуни ім. Сталіна на Волині. Ця книжка красномовно говорить про те, яку цінну вкладку внесуть в літературу ударники вже тепер, на першому етапі своєї літературної праці.

Перший розділ, що має наголовок — „На столипінських відрубках“ — Шелюк цілком правильно присвячує тому, що було на Гришківському хуторі до організації комуни, як жила біднота до організованого наступу на куркульство. Візьмемо хоча б той факт, що за уповноваженого від хутора був куркульський полигач, колишній бандит Олекса Севрук. Про його „діяльність“ Шелюк пише небагато, але зате дуже переконливо. Чого варте, наприклад, таке повідомлення: „Прислану державою пашню, виключно для допомоги бідним, уповноважений роздавав усім своїм сусідам. При чім гли- таєві давав по 20 пуд., а біднякові по 5 пуд.“ (10 стор., розбивка тут і далі в усіх цитатах моя. — Г. Г.). Так само одним мазком (висловлюючись по-старому) Шелюк дає почути всю глибину колишнього жадливого стану наймита: „Наймити возять, за чарку самогону, своїх господарів вули-



цею на скрепаторі, на боронах. Коли глитай має кілька наймитів — одного запряже в сани, більшого в борону. Ще й вікечки з шпагату протягне. Наймит пальцями хапає сніг, у п'яному полоні себе не чує, обдурений тягне глитайське черево. Шлея ріже худе плече“... (12 стор.). Лише ступнево біднота починає усвідомлювати свої класові інтереси, потребу спільно працювати і спільно боротися. Так організується комуна. „Не чекаючи на весну“, — повідомляє автор, — „хутко взялися за лопати, сніг розкопали (а зима була торік!), закам'яңілу землю вогнем розтопили — стовпи поставили. Сами риштовання лагодили, замість тесали, кололи, крили...“ (14 стор.). Початок покладено і потім — йде швидко, активно зростання. Не обходиться, звичайно, без ворожих виступів куркульства, що бачить свою смерть у процвітанні комуні. До того ж і в лави комунарів попротазили „чужі“. Про одного з них Шелюк каже в такому безпосередньому звертанні до читачів. „Як буде, люди, засновувати в себе комуно, то дивіться, щоб був у вас добре згуртований склад членів. Женіть таких, як у нас Струшинський Антін, — на куркульській підшивці“ (18 стор.).

Особливу цінність являє собою в нарисах Шелюка все ж найбільше показ побуту комуні, показ майбутнього, що зароджується в сучасному. Безперечна удача молодого комунара, що взявся за перо, полягає в тім, що він правильно підійшов до завдання змалювати людський матеріал, змалювати стосунки (переважно виробничі) між окремими комунарами. Кілька спеціальних невеличких розділів присвятив Шелюк активній комуні. Про Олександра Дідківського, голову комуні, колишнього червоного партизана, він повідомляє коротко: „За успішну діяльність у галузі колгоспного будівництва, за правильну класову лєнінську лінію в цьому ділі, тов. Дідківського нагородили орденом Леніна“ (21 стор.). Докладніше пише Шелюк про колишніх наймитів та наймичок. Ось, наприклад, Василь Дегтярьов розповідає про своє життя: „Якось в Гришківку перейшов. Найнявся до Севрука Михайла. Двароки робив за спухлого душу. Наостанку гоєподар набив і вигнав. Пішов до Андрія Севрука. — Послужиш рік у мене, на іспиті, без нічого. А там побачимо, може і я вижену, — каже другий глитай“ (21 стор.). В новоутвореній комуні Дегтярьов був один з найтемніших, але недовго: „Лікнеп почнуть, а я в хату тікаю. Дідківський слідом — беріть Дегтярьова на оберемок. Хлопці регочуть. За обидві руки ведуть. Приведуть до ідальні довгого, як сосну. Так і лікнеп закінчив, тепер дякую“ (22 стор.). Далі Дегтярьов стає активістом, передовиком нового: „Коли обрали раду комуни, виставили його кандидатуру й провели. Другий рік уже членом ради, старший бригадир — ударник, приклад подає іншим“ (23 стор.). В чому цінність подібного показу? В тім, що він дає чітке уявлення про рушійні сили соціалістичної реконструкції сільського господарства, в тім, що він дає надовго уявлення про пролетарій села, тих, для кого праця обернулася на „справу честі, справу слави, справу відваги та героїства“.

У своїй невеличкій передмові письменник Кость Гордієнко, що „відкрив“ Шелюка, правильно підкреслює, що „соковита, барвиста розповідь молодого комунара про свою комуно захоплює“. Шелюк чудово знає життя комуні, психологію комунарів і в яскравих епізодах розповів про себе та своїх товаришів. Його книжка (не позбавлена окремих хиб, що до них, насамперед, належать: схематизм окремих розділів, відсутність відомостей про допомогу пролетарського міста) є дуже цікавий і переконливий документ.

Г. Г.

Микола Бажан. „Поезії“. Книгоспілка 1930 р., т. 3000, с. 63 — XXXI д. 1 крб. 25 коп.

Ця, четверта, збірка поезій Бажана складається з старих речей, плюс ці нові речі („Гето в Гумані“ і „Гофманова ніч“), що досі про їх міг знати



читач лише з журналів. Продукцією Бажана останнього року є розділ перший історичної поеми „Сліпці“, що його видрукував журнал „Життя й Революція“ за той рік у книжках VII та VIII-ІХ. Ця поема, як виступ поета вже в добі розгорнутих великих робіт, багато світла проливає на зрозуміння тої творчої путі, що нею йде Бажан. Справа в тім, що збірка „Будівлі“ (яка вийшла 1929 р.) зустріла в нашій критиці тепле привітання. Бажана визнано не тільки майстром віршу, а й справжнім поетом нашої доби. Великі статті видрукували: М. Доленго, Я. Савченко, В. Юринець. Стаття Я. Савченка на XXXI сторінку йде в рецензованій збірці.

Отже, які проблеми посідають увагу Бажана, як поета, за кваліфікацією критики, ось-ось пролетарського в добі соціалістичної реконструкції?

Поема „Сліпці“ фабулою — історична річ і нагадує поему „В катакомбах“ Лесі Українки. До сліпечької громади лірників та кобзарів, підчас їхнього „трапезування“, де з'їдались гори м'яса, жиру та ковбас і випивалось силу напоїв, приходять сліпечь-юнак, що пройшов курс сліпечької науки три роки й три місяці, щоб справити одклінщини, які дають права водія. Громада згоджується його прийняти, але спершу ставить його перед іспит, на якому старий Перебендя перечисляє йому вимоги, що з їх найголовніше це покора перед людьми, але це викликає в сліпця — неофіта несміливий протест, та його знов умовляють, і він замовкає. Одначе, побачивши, замість покори, протест, громада обурюється, але „Ідло та гори жінок“ приглушують це обурення. Побачивши розбещеність цієї сліпечької старшини щодо безправних мас, юнак зважується на активний протест: не тільки ганьбить їх і зрікається їхнього висвячення, а й загрожує повстанням і знищенням і цим виявляє своє усвідомлення того болота, що в його він хотів попасти.

Прочитавши поему, читач бачить, що сліпечька громада не є просто лірники та кобзарі, а що це громада українського старшинства, яке за право обжиратися та розпустувати віддавало „ясновельможним, шляхті, підшляхті, панам і підпанкам на поталу цілу Україну, навіки закувавши в коду прокислу, прокляту Славуту, баюру глухих і сліпих хуторів“.

Протест юнака кінчається такою тирадою:

Кончаючи, славлю  
Бунти і бої,  
пожарища й війну!..  
Я в очі заглянув сліпцю - ненажері,  
Сліпий, я побачив сліпечькі серця!  
Кінчайся, кумедіє зганаблена ця!  
Ведіть до дверей мене! Двері! Де двері?..

Основне настановлення поеми — заперечити старий, трухлявий, сліпечький світ, світ старшинської рабської України і на цьому тлі виявити образ протестанта, що шукає дверей до нового життя. Таке настановлення, беручи взагалі, як спрямоване вперед, а не назад в минуле, можна вважати за позитивне, але коли підійти до нього конкретно, як воно дано в Бажана, то побачимо, що воно говорить далеко не на користь йому, як радянському поетові. Справді, що викликає в нього бурю протесту проти старого світу України? — Це те, що там не було самостійності, що там за сало та ковбасу була продажність польському панству, що там була з боку розбещеного старшинства вимога „рабської покори“, і жадного натяку немає, що заперечення старого світу викликається тим, що цей світ був експлуаторський. Відкинувши віру в кобзи і ліри, він приймає віру гніву і серця, що спрямовані проти національної неволі, а не проти класової; йому коле очі „салочоботана проблема“ в минулому українського панства, що боротьбу з нею створили фашистівські письменники (Івченко в „Робітних силах“). Він так і характеризує голову громади Перебендю:



Сала накришено, м'яса нарубано,  
Всипано в миску по вінце борщу!  
Ковтаю, вминаю, жеру і трошу.

.....  
слина бучавіє на губах  
Із салом розтопленим вкупі.

Це й становить єдину причину заперечення в Бажана старої України. Ці ж причини „рабської покори“ старшинства викликають заперечення цього панства в „Брамі“. Правда, в цім творі дається ще один аргумент до заперечення, це те, що „серце наше більшеє за їхнє“, але за основний аргумент у „Брамі“, безумовно, треба вважати той, що гетьманат був не державець, а з „рабською покорою“, перебуваючи під владою справжніх державців. Ось як автор подає причини до заперечення цього світу:

І той акант — не лавр на голові державця,  
І брами щедрої ніхто не розчиняв,  
Щоб бранців пропустити  
З подоланих держав,  
Бо шлях побід крізь браму не прославя.

А раз така. мовляв, Брама, то геть її, але це заперечення цілком полярне тому запереченню, яке зробив пролетаріят. що перш за все вважав старий панівний світ України таким експлуаторським, як і всяку буржуазію. По суті в Бажана нема ніякого заперечення — в нього лише поновлення, модернізація старого світу. І коли в третій частині поеми „Будівлі“ — „Будинок“ дається картина будівництва нової України, де „буєє труд і закладаються не арки брам, а дула димарів, що творяться горбатими м'язами рук чоловіка“ (а не пролетаря), то треба сказати, що в Бажановій творчості останнього періоду, хоча й є наявність впливу ідей будівництва країни диктатури пролетаріату, то вони потопують в морі ідей старого світу, цебто рушійними силами його творчості є активізовані необуржуазні елементи нашої країни.

Такі висновки напрошуються в результаті аналізу двох Бажанових речей з історичною тематикою. Вони цілком протилежні тим висновкам, які робили критики, згадані на початку нашої рецензії. Ці висновки потверджуються аналізом всієї творчості Бажана, що, почавши свою творчу путь як попутник („17-й патруль“), в міру активізації буржуазних елементів в нашій країні починає виявляти в своїй творчості дрібнобуржуазні тенденції („Різьблена гінь“) та буржуазні („Будівлі“) і доводить цю лінію в „Сліпцях“ аж до буржуазно-націоналістичної літератури.

Отже, коли в збірці „17-й патруль“ подається героїка клясової боротьби з культивуванням особи в протиставленні колективу, то в другій збірці „Різьблена гінь“ Бажан починає виявляти ідеалізацію і естетизацію далекої минушини, що вона „квітне йому у часи вечірньої нестями визерунками днот“. Ця „днотлива“ культура протиставляється „міській“ культурі „естради“, панелі, мансарди і фокстроту“. як культури розбещеності і занепаду. Звітайно, у Бажана нема ані міста, ані села радянського, одначе протиставлення культури села (як культури здорової) культурі міста (як культурі розкладу) треба вважати як виклик пролетарському місту, бо це ж наші, а не якісь інші міста ввижаються йому як „лякливі тіні кішл і тайних бурдів, де жива лихтарів, сільвети незугарні іще неспроданих повій“. Контрастом до цієї похмурої картини осіннього міста, автор з сумом згадує про осінній пейзаж села:

А десь гаї ще марять жовтим серпнем,  
І золотом гілля іще бrenять гаї.

Цей образ є для поета останнім прощанням з селом, і він продовжує:

Та ні, хай спогади прибиті і полеглі  
Осінній вітер пилом рознесе,



Бо ось лиш тут, на цій холодній цеглі  
Моє життя протоптано усе.

Приблизивши ці спогади й притрусивши пилом, поет надалі залишається в місті, але не зразу він опановує його (звичайно, місто фокстротів) і тільки геть далі він оговтується в місті (як Степан Радченко В. Підмогильного) і вже не виявляє спроб вирватися з його. Таке місто залишається в Бажана і протягом третьої збірки „Будівлі“, що позначилася, як ми вже сказали, виявленням буржуазних тенденцій. Цим характерний не лише твір „Будівлі“, а й інші, зокрема „Розмова сердець“ та „Нічний рейс“, причім останній саме тим, що має надто прозору присвяту мужньому майстрові фрегата Ю. Я., цебто, Ю. Яновському, коли він писав свій націоналістичний роман „Майстер корабля“. Не дивно, що й останній Бажанів твір „Сліпці“ закінчується позиченим з „Чотирьох шабель“ образом дверей, як входом до якогось нового майбутнього.

Так простелилась творча путь М. Бажана. Ця путь є спільна з путтю Ю. Яновського та В. Підмогильного. „Сліпці“, „Чотири шаблі“ і „Невеличка драма“, що видруковані того року, становлять групу виявів буржуазно-націоналістичної літератури. Проти цього ядра наша марксистська критика повинна скерувати найгостріші леза своєї зброї. Небезпека в тому, що деякі з наших критиків надто по-примиренському прихильно поставилися до творчости Яновського та Бажана. Зокрема, стаття В. Юринця до російського видання книжки Бажана вийшла вже цього року, після того, коли були видруковані „Сліпці“.

Маршрут такої путі є маршрут прірви.

Рец. бригада „Гарту“

І. Ткаченко, Л. Чернець, і. Юрченко.

## ХРОНІКА

### ВУСПП НА ВЕСНЯНІЙ ЗАСІВКАМПАНІЇ

З 28 березня до 6 квітня в Голопристанському районі перебувала літбригада в складі членів ВУСПП: Т. Масенка, Ол. Досвітнього і Євгена Фоміна. Бригада працювала в селі Нова Збурівка (має 11.000 населення), була в шості місцевих колгоспах, перевіряючи культроботу та допомагаючи її краще поставити, вивчала життя й побут колгоспників. Особливу увагу було звернуто на хід контрактації бавовни, нової культури в цьому районі. Саме там перебувала виїзна редакція газети „Комуніст“, письменники допомогли їй художнім матеріалом (нариси, гасла); виступів літературних не влаштували, а провадили бесіди з групами колгоспників (в колгоспах: „Червона Зірка“, „Березень“, „Червоний Жовтень“), в сільраді бригада взяла участь в засіданнях президії сільради, на зборах КНС. Внаслідок виїзду письменники зібрали про класову боротьбу навколо бавовника та про колгоспівський побут цікавий новий матеріал що буде використаний для нових художніх творів.

\*\*\*

Невелика літбригада в складі двох членів російської секції ВУСПП т. т. Бездомного і Ландирева була два тижні в Олексіївському районі (на Харківщині, російській складом населення).

Райзасівтрійка направила бригаду до комуні „Путь к коммунизму“. Там видали газету „Искра коммуны“, присвячену весняному засіву, оформили гізету віршами — льозунгами, проредагували місцевий матеріал сількорів. Щодо допомоги і надалі видавати газету, було влаштовано окрему розмову-ле



цію на тему техніки стінчасопису. В цій комуні взяли участь в засіданнях ради, детально обслідувано стан, історію комуні, справу з громадським харчуванням, культуроботою. 20-IV бригада переїхала до комуні „Радкооператорка“, звіти на Ліхачівську машинно-тракторну станцію, де було влаштовано літературний вечір, читали свої твори і зробили доповідь про літ-ру. Там же бригада взяла участь в антирелігійній вечірці запитань і відповідей.

\*\*\*

До Лебединського району (Харківщина) виїжджав член ВУСПП т. К. Гордієнко (29-III—21-IV). В комуні „Червоний Стяг“ разом з сільсько-бригадою обслідував організацію праці, застосування відрядної системи, плян організації робіт на літо. Про комуну писав до районної газети „За колективізацію“; на хут. Куличка брав участь в зборах, виступаючи за перехід СОЗ'у в арієль, про це знову писав в газ. „За колективізацію“. В колгоспі „Червоний Жовтень“ (с. Бишкіні—має 900 дворів, 90% колективізовано) вивчав стан праці, досягнення і хиби, подавши про це статті до газ. „За колективізацію“. В наслідок виїзду районна газета вмістила 7 нарисів—дописів про комуні і колгоспи Лебединського району.

\*\*\*

Літбригада в складі: Ів. Микитенка, Ів. Кириленка, М. Семенка, С. Голованівського, М. Гаска, В. Сосюри, Л. Недолі та М. Булатовича виїздила 9-IV—15-IV на Сталінщину, де відвідала шахти: Буденівку, Чулкову 8, Чулкову 12—18, Рутченківку, Ветку. Бригада обстежила культурно-побутові умови шахтарських гуртожитків та влаштувала літературні виступи з доповідями про сучасний стан і завдання української пролетарської літератури. Ці виступи пройшли жваво, з великою кількістю слухачів-шаhtarів. Особливо слід відзначити ставлення до завдань літератури з боку Буденівського шахтпаркому в особі його секретаря тов. Хібалова, що створив найкращі умови для роботи письменницької бригади.

#### РОБОТА ЛІТГУРТКА ХАРКІВ. АВІОЗАВОДУ

Гурток існує вже 9 місяців, засновано його за допомогою члена ВУСПП В. Кузьмича двома робітниками заводу в серпні 1930. Нині в гуртку 25 членів, він перетворений в літгрупу, почав з травня випускати літсторінку в газеті „Радянськ крила“. Літгурток перевів три нічних літературних рейдів, члени гуртка беруть участь в цехових стінгазетах, в газ. „Радянськ крила“ та „Тревога“. Видано дві книжки членів гуртка: 1) Ф. Фультмо „Щоденник румунського солдата“ і 2) А. Лузяніна „Рідні брати“—п'єса. Чотирьох ударників гурток рекомендував в члени спілки ВУСПП. За цей час гурток організував літвиступи на радіо станції. Нині розпочато готувати до друку альманаха „Авіоальманах“ на тему: виконання промфінпляну і виробничого життя Авіозаводу.

#### „ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ“

ВУСПП починає видавати масовий літературно-художній журнал „Літературний Призов“ розміром 8 др. аркушів, що буде виходити два рази на місяць. Редколегію журналу затверджено в такому складі: Р. Кушнар'єв. Пример (відповідальний редактор). Ар. Любченко, Ів. Микитенко, Ів. Кириленко, Г. Шишов, І. Резников (Тракторобуд) і М. Бірюков (відповідальний секретар). Журнал видаватиме вид-о „ЛІМ“, редакція міститься при ВУСПП (Харків, 10, Пушкінська, 46).

#### РОБІТНИЧА ЛІТСТУДІЯ ПРИ ЖУРНАЛІ „ГАРТ“

З 9 березня почала працювати постійна літературна робітнича українська студія при журналі „Гарт“. Першу лекцію читав Г. Овчаров (редактор журналу „Критика“) на тему „Сучасна українська революційна література“.



Далі були лекції з української мови, про діалектичну методи в художній літературі та інш.

Студійці працюють (вивчаючи мову та літературу) в будинку літератури ім. Блакитного вечорами раз на п'ятиденку. Після лекцій студійці-ударники зачитують і розбирають свої твори.

МИКОЛАЇВ

Місцева організація ВУСПП склала літбригаду для праці на транспорті: видала окрему літературну сторінку, організувала великий масовий літвечір для залізничників. На вечорі була доповідь про призов ударників-робітників в літературу, там же організували літературний гурток з робітників транспорту. Філія ВУСПП видала збірник „Переможці“, присвячений 20 тисячній армії робітників заводів „Марі“ і „61“. В збірнику подано твори М. Обозного „Переможці“ і „Отвоєванный цех“, Р. Марана „Наскрізний вітер“ та „Мільйони розмічувальника Лесолова“, Дорошенко „Так виростають бойці“, Д. Юнга „У гуртожитку велетнів“, В. Гавілевського „Патос буднів“, Ол. Ірзлей „Тримати на румб“, Гр. Черемухін „Ми творимо навітові скелі“, Йосипа Лавута „Творці патосу“.

## ЗЛІТ „ЗАБОЙЦІВ“ В МАРІЮПОЛІ

На районному зльоті членів осередків „Забою“ було вислухано доповідь про постанову пленуму „Забою“ в справі консолідації пролетарських літературних сил України та завдання „Забою“ в третьому році п'ятиріччя. Зліт ухвалив ці постанови пленуму, визнав за конче потрібне негайно зліквідувати той прорив забійській роботі, що трапився в Маріюполі, питання про бездіяльність маріюпільського керівництва „Забою“ перенести на Вседонецьке бюро „Забою“. Зліт ухвалив разом з комсомолом провести диспут про низку ідеологічно-шкідливих творів, виступивши про це в українській „Літературній Газеті“. Прийнято пропозицію скликати Вседонецьку нараду читачів пролетарської літератури, порушити справу про шефство робітників Донбасу над Державними Видавництвами, що в окремих випадках ще по-бюрократичному ставляться до початківського пролетарського літературного руху.

Наприкінці зліт виніс побажання, щоб при „Літературній газеті“ — органі ФОРПУ — було організовано змінну донбасівську сторінку, де б висвітлювалось літературне життя Донбасу.

КРИВИЙ РІГ

На зборах організації ВУСПП обрано новий секретаріат в складі М. Олійник, Л. Юхвід, П. Плахоття та два робітника-ударника. Літгрупа „Шахтар Мангану“ видала чергову літсторінку, вмістивши твори А. Горовенка, Д. Продана, Г. Горовенка, віршові гасла Ф. Хайкіна і І. Макаренка. Літгурток рудні ім. Леніна в своїй резолюції вітає консолідацію пролетарських літературних сил, зокрема самоліквідацію „Пролітфронту“ і „Нової Генерації“. Збори гуртка вирішили перетворити стінгазету літгуртка на багатотиражний літбюлетень „Ударник до пролетарської літ-ри“. Літгурток рудні ім. Кагановича ухвалив викликати на соцзмагання всі літгуртки Криворіжжя в основному в таких питаннях:

- 1) найширше охопити робітників-ударників, початківців — літгуртками,
- 2) систематично видавати на виробництві літгазети стінні чи журнали,
- 3) творче зростання гуртківчан і привернення уваги до роботи гуртків ширшої маси робітників-ударників. На арбітра гурток вніс пропозицію призначити Криворізьку організацію ВУСПП, ред. журналу „Культфронт“ і ВУК профспілки.

Літгурток Жовтневої Рудні має нині 25 членів, поділився на кілька секцій: критичну, масову, літературно-студійну. Кожною секцією керує один з членів бюро літгуртка. Літературно-студійна секція, поряд з творчою роботою, вивчає переджовтневу і жовтневу літературу та техніку письменства. Масова — піклується про організацію бесід, доповідей і популяризує твори



сучасних укр. пролетарських письменників. Критично-рацензентська дбає про організацію критичних вечорів, обговорює твори членів літгуртка тощо.

Криворізька організація ВУСПП до дня Шевченка видала літсторінку в газ. "Червоний Гірник", присвятивши основну увагу читача-робітника готуванню до Всеукраїнського зльоту ударників-робітників в літературі: цікава стаття "В тисках фашизму" — про умови праці революційних письменників на Західній Україні. В літсторінці є вірші С. Грабаренка "Наші дні", Юр. Чемериса "На перегоні", хроніка роботи літгуртків, та нарис П. Павліка "Під естокадами" (цікавий і живо поданий літрепортаж про працю на шахті).

## КИЇВ ПАСЕ ЗАДНІХ

Київ — ВУСПП зробив підсумки призову робітників-ударників в літературу: всього призвано 23 робітників, з них 16 до укр. секції, 5 — до єврейської, 1 — до російської. Це число і сама організація визнає за недостатнє, тому вживається заходів розгорнути якнайактивнішу роботу по підприємствах, щоб закріпити цей призов та значно його поглибити, для цього організовано літконсультацію для робітників-початківців, намічено видати альманаха з творами ударників; літгурток далі готує до друку невеличкий альманах, що його в серії "бібліотечка ударника" буде видано в Харкові. Хоча Київська організація ВУСПП нараховує в своїх рядах більше як два десятки членів старих вуспівців, проте справу з призовом ударників, а головне систематичною роботою з ними на підприємствах, поставлено в Києві дуже зле. Щоправда, організація хоче виправдатися тим, що, мовляв, по деяких заводах партійні і професійні організації не приділили цій справі належної уваги, робітники-ударники надто перевантажені, не мають змоги працювати коло літератури і т. д. — але це все ні в найменшій мірі не може вигородити організацію і дає право нам обвинувачувати її в бездіяльності. Адже і в Донбасі, і в Харкові, Дніпропетровському — та ж сама картина ставлення парт і профорганізацій і перевантаженість робітників і т. п., а наслідки значно кращі. Київ — ВУСПП мусить таки прокинутись, взятися до праці.

## ГОТУЄТЬСЯ ВИСТАВКА ЛІТЕРАТУР НАРОДІВ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК

На Україну в квітні приїздив із Ленінграда тов. Горбачов. Він одвідав Харків, Київ, Одесу, всюди збираючи матеріали про українську революційну і пролетарську літературу. В Києві 17-IV зробив доповідь на тему "Завдання марксистського літературознавства на новому етапі".

В Києві і Харкові т. Горбачов налагодив міцні зв'язки з літературними організаціями (ВУСПП, Плуг, "Західня Україна"), Інститутом Т. Шевченка в Харкові і його Київською філією, встановив список укр. письменників (100) і укр. критиків (15), що про них і їхні твори буде виставлено в Ленінграді.

Інститут нової російської літератури організовано на базі колишнього Пушкінського Дому і Толстовського музею. Тепер він перетворюється на науководослідницький інститут. У складі інституту є історично-літературний сектор та допоміжні заклади (літературний музей, бібліотека і великий архів).

20 травня в Літературному музеї ІНЛІ відкривають постійну залю сучасної російської літератури, а восени сподіваються відкрити виставку сучасних літератур братерських союзних республік.

ІНЛІ зацікавлений, щоб українські літературні організації і окремі письменники допомогли ІНЛІ в організації виставки української літератури, надіславши на адресу ІНЛІ (Ленінград В. О. Тучкова Набережная 2, Інститут нової російської літератури) свої фотографії, книги, зразки рукописів тощо.

## КУБАНЬ

Призов ударників на Кубані проводили дві організації ВОКП (Спілки селянських письменників) і КАПП та СКАПП (Асоціації Північно-Кавказька і Краснодарська), призвано всього 500 робітників-ударників та ударниць.



колгоспників. Слабу працю виявила українська секція, бо з 600 призваних лише 40 товаришів — українці. В той же час Кубань має змогу ставити літературні питання, містити твори початківців-ударників в кількох друкованих органах: 1) літсторінці газ. „Червона Газета“ (має тираж 44.000), 2) в журналі „Ленінським Шляхом“ (вийшло вже 3 числа) і нарешті в альманасі „Поступ“, № 1 якого вже вийшов. Проте, в цих органах і досі мало бачимо творів ударників, хіба що остання літсторінка „Червоної Газети“ з 16-IV подала вірші 6 сількорів з різних станиць Кубані. Та поруч з цими віршами в статті „Посилити керівництво і виховання“ автор Н. Южний наводить приклади про кілька розвалених літгуртків, або таких, де працю поведено невірно (Уманський, Павловський, Канівський літгуртки). Слід укр. секції КАПП і групі, що з'єдналася в Ростові коло „Червоної“ газети та альманаха „Поступ“, приділити якнайпильнішу увагу роботі серед призваних ударників робітників і колгоспників, дати куди більше місця в журналі та альманасі, систематично інструктувати літгуртки, об'їхати їх, забезпечити літературою, програмами (чому б не використати тої, що подана була від ВУСПП в № 6 „Літгазети“ то в № 1 — 2 журналу „Гарт“?).



## З М І С Т

|                                                                    | Стор |
|--------------------------------------------------------------------|------|
| І. Р. Бехер — Завод (поезія) . . . . .                             | 5    |
| Ів. Ле — Інтеграл (роман) . . . . .                                | 7    |
| Д. Ніценко — Спогади (поезія) . . . . .                            | 49   |
| Й. Пустинський — Вапна (оповідання) . . . . .                      | 52   |
| С. Олійник — Шофер емтеес (поезія) . . . . .                       | 65   |
| На заводі (оповідання) . . . . .                                   | 67   |
| Є. Фомін — Пригоди Диркіна (з поеми) . . . . .                     | 88   |
| М. Трублаїні — 3 кн. „Людина поспішає на Північ“ (нарис) . . . . . | 106  |
| Бібліографія . . . . .                                             | 132  |
| Хроніка . . . . .                                                  | 141  |

Редакція „Гарту“ висловлює глибокий жаль з приводу смерти молодого пролетарського критика

**ІВАНА МОМОТА**

і висловлює своє співчуття родині і товаришам його